

CAERT-THRESOOR

Tijdschrift voor de geschiedenis van de kartografie

21ste jaargang 2002, nr. 1

P.J. KIPP

RESTAURATIE-ATELIER

Abstederdijk 309
3582 BL Utrecht
Telefoon (030) 2516010

Conservering van kaarten met behoud van authenticiteit

Verzorging van grote formaten, inclusief passepartout en lijstwerk

Tentoonstellingsgereed maken van kaarten voor opstellingen

Vervaardigen van zuurvrije dozen voor de kaartenverzameling

Restauratie van atlanten, reisverslagen en dergelijke

MERCATOR

Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030-2321342

Bezoek op afspraak.

CAERT-THRESOOR

Inhoud 21ste jaargang 2002, nr. 1

1602-2002: 400 jaar VOC	1
Henk Deys en Marco van Egmond 'Ik loop niet met onvoltooide plannen rond': Emeritus-professor Koeman veertig jaar na zijn promotie	3
M.G. Niessen Kaarttekeningen voor 'Londen'	9
Frans Westra Twee onbekende kaarten van Bergen op Zoom uit 1586/1587	15
Ferjan Ormeling Een naamkundig hulpmiddel voor oude atlanten	21
@ la Carte	26
Varia Cartographica	27
Besprekingen	29
Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven	31

Redactie

Drs. Joost Depuydt, dr. Henk Deys,
drs. Marco van Egmond, dr. Peter van der Krogt,
drs. Sjoerd de Meer, drs. Wanita Resida,
drs. Lida Ruitinga, drs. Martijn Storms, Han Voogt.
Correctie summaries: Francis Herbert (Londen)

Internet

Caert-Thresoorpagina:
<http://www.maphist.nl/ct>

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:
Caert-Thresoor, dhr. J.W.F. Voogt, Universiteit Utrecht,
FRW-Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht.

Aanwijzingen voor auteurs

Op aanvraag verkrijgbaar bij het secretariaat.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers) € 17,00; België € 24,00; buitenland € 39,00.
Losse nummers € 7,00.

Opgeve van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: *Caert-Thresoor*, Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, telefoon 0172-444667, fax 0172-440209, e-mail: info@drukkerij-vis.nl, postgironummer 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Hele pagina per nummer € 60,00

Halve pagina per nummer € 45,00

Kwart pagina per nummer € 30,00

Bij plaatsing in één jaargang (vier nummers): wisselende tekst tien procent korting, vaste tekst vijftien procent korting
ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag

Detail van een zeekaart van de Indische Oceaan, omstreeks 1658 uitgegeven door de Amsterdamse kaartenmaker Pieter Goos (1616-1675) (foto: Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

1602-2002: 400 jaar VOC

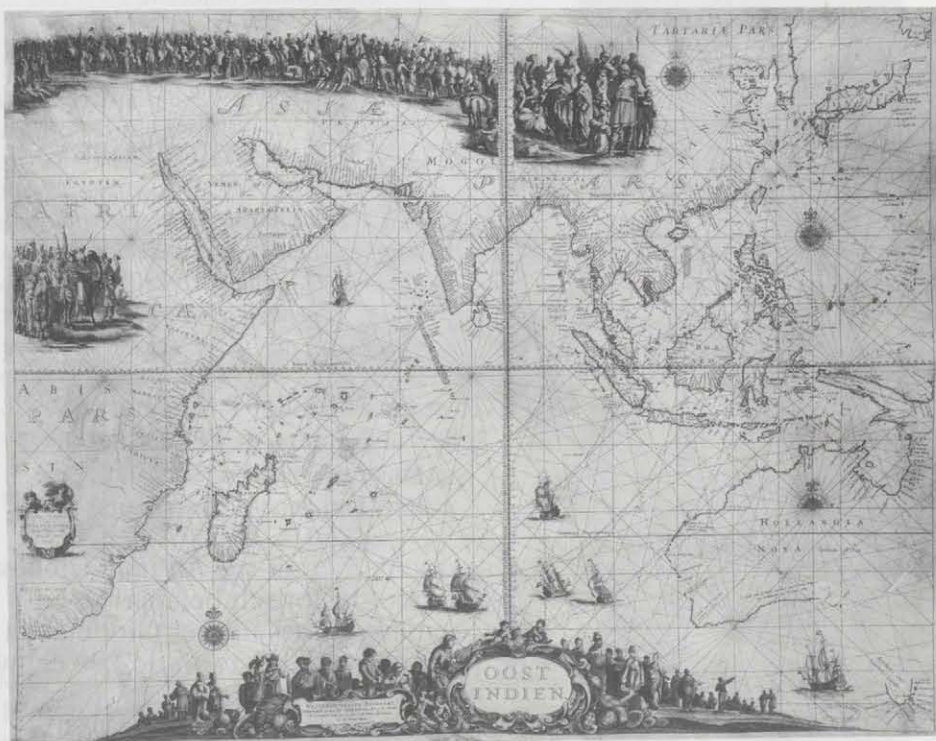
Voor de omslag van de 21ste jaargang van *Caert-Thresoor* heeft de redactie dit jaar gekozen voor een zeekaart van de Indische Oceaan. De afgebeelde kaart, die de titel *Oost Indien* draagt, werd omstreeks 1658 door de Amsterdamse kaartenmaker Pieter Goos (1616-1675) ten behoeve van de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) vervaardigd. Tot in de 18de eeuw zou deze kaart door het uitgevershuis Van Keulen worden uitgegeven. Zoals gebruikelijk bij 17de-eeuwse zeekaarten, werd de kaart op perkament gedrukt. Op zee is een perkamenten kaart nu eenmaal minder kwetsbaar dan één gedrukt op papier. Het is een kleinbestek kaart of een zogenaamde overzeiler. Daarmee wordt een kaart bedoeld die een groot gebied toont met weinig details. Op zo'n kaart kon een lange koers worden uitgezet.

De omslag van *Caert-Thresoor* toont de rechterhelft van de kaart met geheel rechts de contouren van de westkust van Australië en midden boven de Indonesische archipel, het einddoel van de retourvloten van de VOC.

Kaarten waren natuurlijk een onontbeerlijk hulpmiddel bij de navigatie op zee. De VOC was hiervan al vroeg doordrongen. Aan het begin van de 17de eeuw werd door haar te Amsterdam en ook te Batavia een hydrografisch bureau opgezet. Op basis van de meest recente informatie werden daar de kaarten bijgewerkt en aan de retourschepen verstrekt. Bekende kartografen, die bij de VOC in dienst waren, zijn onder meer Hessel Gerritsz., Willem Jansz. Blaeu, Joan Blaeu, Isaac de Graaf en Gerard van Keulen.

Dit jaar wordt herdacht dat de VOC in 1602 werd opgericht. Tijdens dit VOC-jaar zullen tal van tentoonstellingen en symposia worden gehouden. Er komt een nationale jubileumtentoonstelling *De kleurrijke wereld van de VOC*, die gelijktijdig zal plaatsvinden in het Maritiem Museum Rotterdam en het Nederlands Scheepvaartmuseum te Amsterdam. Het Rijksmuseum organiseert de tentoonstelling *400 jaar VOC: de Nederlandse ontmoeting in Azië, 1600-1950* en zal ook aandacht besteden aan de 'atlas Gordon', de tekeningen en kaarten van de 18de-eeuwse Schotse VOC-officier Robert Gordon. Daarnaast zijn er nog tentoonstellingen in onder meer Delft, Hoorn en Vlissingen. In Antwerpen zal het Museum Plantin-Moretus de tentoonstelling *Met passer en kompas* organiseren, waarin wordt ingegaan op

de Zuid-Nederlandse bijdrage aan het ontstaan van de VOC. Een overzicht van het gehele programma 'Viering 400 jaar VOC' is te vinden op de website www.voc2002.nl. In de diverse tentoonstellingen zullen prachtige atlanten en kaarten te zien zijn. Een overzichtstentoonstelling van de bijdrage van de VOC aan de Nederlandse kartografie ontbreekt echter. Wie meer wil weten over kartografie van de VOC moet daarom zijn toevlucht nemen tot de beschikbare literatuur. Een goed overzicht wordt geboden in de catalogus *De VOC in de kaart gekeken; cartografie en navigatie van de Verenigde Oostindische Compagnie*. Deze catalogus verscheen in 1988 bij de gelijknamige tentoonstelling in het Zuiderzeemuseum.

Daarnaast biedt ook het hoofdstuk 'Navigatie' geschreven door G. Schilder en W.F.J. Mörzer Bruyns in de *Maritieme Geschiedenis der Nederlanden*, deel 2 (Bussum, 1977) enig houvast.

Specifiek over de firma Van Keulen gaat de catalogus *In de Gekroonde Lootsman*, die de gelijknamige tentoonstelling in het Nederlands Scheepvaartmuseum in 1989 begeleidde (uitgave Hes Uitgevers, Utrecht, 1989). Een recent werk met veel nuttige informatie en fraaie afbeeldingen is *Mapping for Money* (Amsterdam, 1998) van Kees Zandvliet. Tot slot kan het zeker geen kwaad de oudere jaargangen van *Caert-Thresoor* door te nemen waar verspreid aandacht is geschonken aan de VOC-kartografie.

Al met al dit jaar veel VOC-lees- en kijkplezier toegewenst!

Redactie *Caert-Thresoor*

Restauratieatelier Paul Peters B.V.

Op het terrein van de kartografie bieden wij een in brede kring erkende expertise ten dienste van de conservering en restauratie van

○ **GLOBES**
en verwante objecten,

○ **KAARTEN**
(ook zeer grote formaten tot ca. 350 x 350 cm),

○ **ATLASSEN** en **STEDEBOEKEN**

Object-specifieke, passief-conserverende restauratie van papier, incunabelen en oude drukken, grafiek, kerkelijke en overheidsdocumenten, charters en zegels, uit alle tijden.

Restauratieatelier Paul Peters B.V.
is lid van de VeRes, de VAR en de IADA
(International Association of
Book and Paper Conservators).

Ons dochterbedrijf **Iris Antique Globes**
verkoopt historisch belangrijke en
decoratieve globes uit het midden van
de 17e tot het midden van de 20e eeuw.

Op www.paulpeters.demon.nl maakt u
kennis met een keuze uit de steeds
wisselende voorraad.

Bezoekadres van beide bedrijven:
Weverweg 9, 6961 KM Eerbeek.
Telefoon: 0313 65 44 66, fax: 0313 65 58 82.
www.paulpeters.demon.nl - www.irisglobes.nl

**WIJ ZIJN GEÏNTERESSEERD IN DE AANKOOP VAN (BESCHADIGDE, INCOMPLETE)
GLOBES EN VERWANTE OBJECTEN**

'Ik loop niet met onvoltooide plannen rond': Emeritus-professor Koeman veertig jaar na zijn promotie

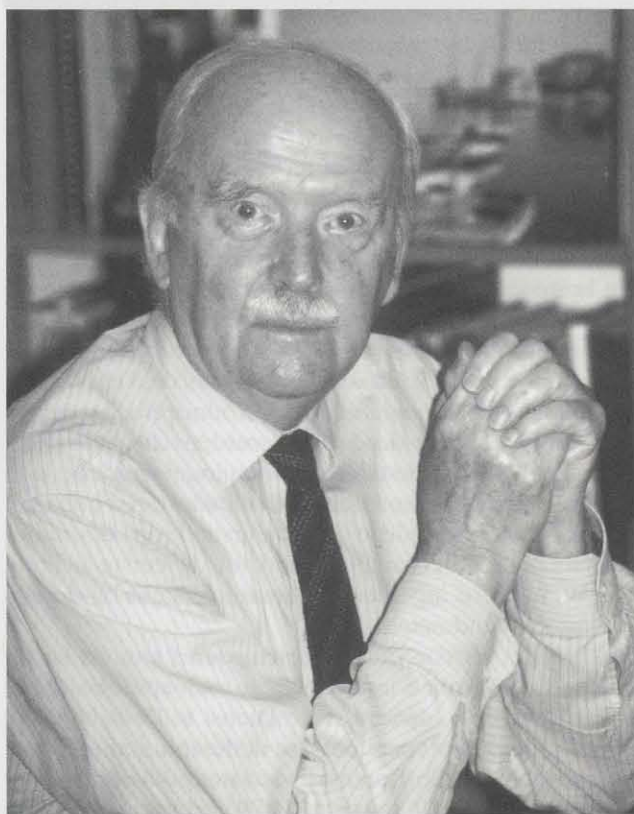
'Verplicht onderwijs tot en met het zeventiende levensjaar dient een basis te scheppen voor de ontwikkeling van een menswaardig geestelijk leven in een wereld met korte arbeidstijden en automatisering van productieprocessen', luidt opvallend de laatste van vijftien stellingen in het proefschrift *Collections of Maps and Atlases in the Netherlands*.¹ Met deze dissertatie promoveerde veertig jaar geleden ingenieur Cornelis Koeman tot doctor in de wiskunde en natuurwetenschappen. Twee decennia later – hij was inmiddels hoogleraar geworden – zou hij met emeritaat gaan. Een mooie gelegenheid dus om eens stil te staan bij de bevlogen grondlegger van de leerstoel historische kartografie aan de Universiteit van Utrecht.

Nu, anno 2002, heeft Koeman nog steeds een relatie met de Utrechtse universiteit, zij het louter een visuele. Vanuit hun prachtige, ruime serviceflat in De Bilt kijken hij en zijn vrouw Miep Muys vanaf de zesde verdieping uit op De Uithof, waar zich het gebouw van de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen – met daarin de kartografische sectie – bevindt. Ook het Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (KNMI) staat bijna letterlijk in Koemans achtertuin. 'Het is een ideale locatie om te wonen', zegt hij. 'Het openbaar vervoer stopt hier op de hoek. Dat is reuze handig, want we hebben nooit een auto gehad. De laatste tijd gaan we echter niet zo vaak meer weg. De jaren gaan toch tellen, hè.' Ondanks zijn gevorderde leeftijd is Koeman nog immer een enthousiaste persoonlijkheid; een hartelijke man met één grote passie: de geschiedenis van de kartografie.

Van geodeet tot kartograaf

Koeman werd in 1918 geboren, als jongste zoon van een tuindersechtpaar uit het Noord-Hollandse Wijdenes. Hij werd door zijn ouders naar de HBS in Hoorn gestuurd. Hier slaagde hij in 1937, waarna hij zich aan de landmeetkunde kon wijden. Koeman: 'In mijn jeugd had ik al belangstelling voor het afbeelden van mijn eigen woonomgeving. Verder had ik interesse voor literatuur en beschrijvingen van landschappen en dergelijke. Deze interesses leken aardig aan te sluiten bij de landmeetkunde. Vooral het tekenelement van dit vak trok mij aan.' De ervaren landmeter P.Th.M. Velzeboer gaf hem de eerste 'gedegen' lessen in de landmeetkunde, precies zoals dit al sinds de 16de eeuw de praktijk voor zeer vele Nederlandse landmeters was.

Koeman kreeg al snel – in 1938 – een baan als aspirant-landmeetkundig ambtenaar bij de Meetkundige Dienst van Rijkswaterstaat te Delft. Hier moest hij de boterham voor zijn studie civiele landmeetkunde verdienen. Hij

Cornelis Koeman, veertig jaar na zijn dissertatie: 'Ik ben een gezegend mens, dat ik die mooie tijd heb meegemaakt' (foto: Henk Deys).

trouwde in 1943 met Miep. Het echtpaar kreeg uiteindelijk vier kinderen en heeft vandaag de dag tien kleine en achterkleinkinderen.

Omdat er ook gestudeerd moest worden, werd overdag aan de Technische Hogeschool (TH) een aantal colleges voor civiel-landmeter gevolgd. Deze overdag 'geleende' uren van de Meetkundige Dienst moesten 's avonds echter worden ingehaald. De Meetkundige Dienst was gevestigd in het gebouw van de TH, waar professor W. Schermerhorn – in Delft hoogleraar in het landmeten,

Dr. H.P. Deys en drs. M. van Egmond zijn redacteurs van *Caert-Thresoor*.

Koeman samen met zijn vrouw Miep Muys (foto: Henk Deys).

waterpassen en de geodesie en tevens belast met de wetenschappelijke leiding van de Meetkundige Dienst – naast de werkplaats van Koeman woonde. Dankzij de medewerking van Schermerhorn, maar natuurlijk ook ten koste van vele inspanningen en de hulp van een repetitor, kwam hij in 1946 in het bezit van het diploma civiel-landmeter. Hier was toen nog geen universitaire titel aan verbonden. In 1949 werd aan de TH officieel de titel geodetisch ingenieur geïntroduceerd. De eerste vijf kandidaten voor deze studie werden in staat gesteld, na een speciaal werkstuk te hebben ingeleverd, deze titel na hun diploma civiel-landmeter te behalen. Koeman verkreeg deze ingenieurstitel op de radio-plaatsbepaling Decca. Behorend tot de eerste lichting geodeten, werd ingenieur Koeman assistent bij de opleiding van landmeters.

Ook op het terrein van de geschiedenis van de kartografie deed Koeman inmiddels van zich spreken. In de collectie van de Topografische Dienst te Delft vond hij het complete kaartenarchief van de Kaapkolonie. Dit archief, met rond de honderd manuscriptkaarten uit de periode 1750-1790, was in 1795 door de laatste Nederlandse gouverneur C.J. van der Graaff naar Nederland meegenomen. Het tot dan toe heersende denkbeeld, dat eerst de Engelsen vanaf 1795 zuidelijk Afrika intensief gingen karteren, moest dus grondig worden bijgesteld. Een selectie van het teruggevonden Nederlandse kaartmateriaal werd in 1952 door Koeman in facsimile uitgegeven.² Het vormde de voedingsbodem voor zijn grote interesse in de geschiedenis van de kartografie.

In Utrecht was sinds 1927 de geoloog en fysicus F.A. Vening Meinesz hoogleraar geodesie en van 1945 tot 1950 tevens hoofd-directeur van het KNMI. Hij gaf colleges in Utrecht en sinds 1938 ook in Delft, onder meer in de kartografie. Toen hij met emeritaat vertrok werd hij opgevolgd door professor Baarda, die Koeman – for-

meel op uitnodiging van de toenmalige directeur van het Geografisch Instituut, Jacoba Hol – in 1957 naar Utrecht haalde. Koeman gaf hier het bijvakcollege kartografie, eerst als wetenschappelijk hoofdamtenaar, omdat zijn 'literaire en wetenschappelijke bagage nog niet voldoende' was. Later, in 1963, werd hij benoemd tot gewoon lector. Op 18 oktober 1968 volgde tenslotte zijn benoeming tot gewoon hoogleraar in de kartografie. Het gezin Koeman verhuisde naar De Bilt, waar het echtpaar nog immer vertoeft.

Een voorliefde voor de geschiedenis van de kartografie

Tot Koemans takenpakket behoorde het onderwijs in de landmeetkunde, de kartografie en de geschiedenis van de kartografie. Tijdens de voorbereidingen voor de voor hem nieuwe colleges kartografie heeft hij veel onderzoek moeten verrichten. Onder andere bij de reeds genoemde Topografische Dienst, waar het 'een rommeltje' was, maar waar een schat aan kartografisch materiaal lag. Hier was nog nooit iets over geschreven.

'Met Koeman werd de kartografie ontdekt', vertelt de emeritus hoogleraar enthousiast. Inderdaad werd de kartografie onder hem van bijvak tot hoofdvak gevormd. Vooral vanwege het feit dat hij zich zo had moeten verdiepen in veelal ouder kartografisch materiaal ontstond zijn liefde voor de geschiedenis van de kartografie.

Deze voorliefde kwam dan ook tot uiting in de onderwerpskeuze voor zijn dissertatie. Zijn *Collections of Maps and Atlases in the Netherlands* uit 1961 vormde een eerste inventarisatie van de vele, nog vaak onbekende Nederlandse kaartenverzamelingen. Het was lange tijd een toonaangevend naslagwerk, dat in het buitenland zijn gelijke niet kende. Aan zijn proefschrift voegde Koeman vijftien stellingen toe. Sommige van deze stellingen dragen het karakter van aanbevelingen, die in de loop der tijd ook daadwerkelijk ter harte zijn genomen. Zo stelde Koeman onder meer dat voor een reconstructie van de vroeg-19de-eeuwse bewoning en het grondgebruik in Nederland de kadastrale minuut-plans en de bijbehorende administratieve tabellen in de Rijksarchieven zouden moeten worden bewaard.³ Deze 'wens' blijkt inderdaad in vervulling te zijn gegaan en getuige de vele *Kadastrale Atlassen 1832*, die er inmiddels zijn verschenen, is de belangstelling hiervoor ook zeker aanwezig. Daarnaast is een 'historisch-topografisch documentatiecentrum' in Nederland, zoals aanbevolen in zijn eerste stelling, naar Koemans mening inmiddels aan de Universiteit Utrecht totstandgekomen.⁴ Na zijn promotie kweet Koeman zich met grote voortvarendheid aan de publicatie van enkele standaardwerken. Al in 1963 verscheen zijn *Handleiding voor de studie van de topografische kaarten van Nederland*, een goed toegankelijk en van talrijke bladwijzers voorzien bronnenoverzicht voor de geschiedenis van de kartografie van Nederland in het tijdvak 1750-1850.⁵ Ook nog in de zestiger jaren van de vorige eeuw publiceerde Koeman de eerste delen van zijn levenswerk, de *Atlantes Neerlandici*: een zesdelige bibliografie van alle Nederlandse land- en zeeatlassen, die van de 16de tot halverwege de 20ste eeuw verschenen zijn.⁶ Dankzij de

steun van de uitgeverij Theatrum Orbis Terrarum van Nico Israel en de stichting Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek (ZWO) kon dit mammoetwerk tot stand komen. 'Atlantes Neerlandici mag gerust tot mijn hoofdwerk gerekend worden', meent Koeman. 'Ik heb me er heel wat jaren mee beziggehouden. Het was indertijd verschrikkelijk hard werken bij de samenstelling ervan. Ik zou mijn kinderen zoiets in elk geval nooit willen aanraden!' Op de vraag of hij er trots op is, antwoordt hij: 'Nee, dat gevoel ken ik niet. Het was gewoon mijn werk.'

Momenteel werkt dr. Peter van der Krogt aan een herziening van de *Atlantes*, de zogeheten *Koeman's Atlantes Neerlandici*.⁷ De eerste twee delen van deze herziene editie, die in totaal tien banden moet gaan tellen, zijn inmiddels gepubliceerd. Koeman is er allesbehalve rouwig om. 'Dat een ander dit werk nu opnieuw onder handen heeft genomen, behoort tot de natuurlijke gang van zaken. Dergelijke werken moeten op zijn tijd aangevuld worden. Er komt altijd wel weer wat nieuws boven water. Ik ben echter wel blij dat mijn naam aan de nieuwe uitgave verbonden is gebleven. 'De Koeman' is toch een begrip, dat op bibliografisch gebied internationale faam heeft verworven', aldus Koeman.

Een ander standaardwerk, dat zeker niet mag ontbreken in de boekenkast van een liefhebber en gebruiker van oude kaarten, is het handboek *Geschiedenis van de kartografie van Nederland*.⁸ Het verscheen in 1983, kort na Koemans emeritaat, en is ook tegenwoordig nog voor veel studenten en andere belangstellenden de eerste kennismaking met het historisch-kartografische vakgebied.

Schreef Koeman veel over de kartografie van Zuid-Afrika, ook de kartografie van een ander exotisch land, Suriname, mocht zich in zijn speciale belangstelling verheugen. Met medewerking van enkele deskundigen zag in 1973 het prachtige werk *Links with the Past* (= *Schakels met het verleden*) het licht.⁹ Deze facsimile-atlas bevat belangrijke kaarten uit de karteringsgeschiedenis van Suriname. Gesproken over het verschijnsel facsimile-atlassen en -kaarten, beaamt Koeman dat er ontstellend veel van dergelijke werken zijn verschenen. Zelf heeft hij daar het nodige aan bijgedragen, gezien de reeks uitvoerige kartobibliografische inleidingen bij enkele door Nico Israel uitgegeven facsimile's van belangrijke oude atlassen. Koeman: 'Vroeger had je als student alleen Wieder en Van 't Hoff. Er is tegenwoordig zo ontstellend veel, ik overzie het niet meer. Het is een trend. Ik heb er natuurlijk zelf ook veel moeite voor gedaan, denk maar aan de reeks *Theatrum Orbis Terrarum*. Ik heb wat dat betreft veel aan Nico Israel te danken'. Deze Amsterdamse uitgever publiceerde tevens tien jaar lang – van 1962 tot 1972 – de *Imago Mundi*-reeks, die in die periode vanuit Utrecht geredigeerd werd. Koeman trad daarbij op als 'executive editor' van dit toonaangevende, internationale historisch-kartografische periodiek.

Hoewel Koeman graag op zichzelf werkte ('Ik ben eigenlijk altijd een solist geweest, een eenling'), onderhield hij goede nationale en internationale contacten. Hij kende natuurlijk de andere 'groten' in de wereld, zoals Skelton, Destombes en Bagrow. 'In de meeste landen was er aan de universiteit wel een leerstoel karto-

Tegenwoordig is Koeman nog veelvuldig aan de slag met zijn postzegelverzameling. 'Die jeugdbobby raak ik nooit meer kwijt' (foto: Marco van Egmond).

grafie. Er waren vele wetenschappelijke contacten en ook al congressen. Ik ben ook een tijd in Zuid-Afrika geweest, hoewel je dat toen nauwelijks mocht vertellen.'

Met zijn 'goede collega's' in Nederland had hij eveneens contacten: Van 't Hoff, De la Fontaine Verwey en Engelbrecht, daar heeft hij veel van geleerd. Vooral dankzij de enorme collectie van Engelbrecht, thans in het Maritiem Museum in Rotterdam, zegt Koeman veel over de geschiedenis van de kartografie te weet te zijn gekomen. Hij kijkt voorts met genoegen terug op de tijd, die hij met zijn studenten heeft doorgebracht. Bij het horen van de naam van Marijke Donkersloot-de Vrij, zegt Koeman prompt: 'Die heeft een gouden randje! Ik ben blij, dat ik zo'n iemand onder mijn leerlingen heb gehad. Het is een prettig gevoel, dat er onder de studenten mensen waren die het later goed gedaan hebben.'

De 'rust' van het emeritaat

Koeman ging met emeritaat eind 1981; zijn afscheidsrede luidde *Weg van de kaart*. Dat de fiets in deze rede een belangrijke rol speelde, spreekt voor hem – die nooit een auto heeft bezeten – haast vanzelf. Bij zijn afscheid kon Koeman bogen op een indrukwekkend aantal publicaties: zo'n 200 in totaal.¹⁰ Ze bestrijken een breed scala aan onderwerpen op het gebied van de kartografie, geodesie en geografie. 'Zoals een amfibie op het land en in het water kan leven, kon ik met mijn geodeten-opleiding zowel in een geografenmilieu als in een geodetenmilieu functioneren', schreef Koeman ooit.¹¹ Ook na zijn afscheid als hoogleraar heeft hij zich verdienstelijk gemaakt en wel met name op het terrein van de geschiedenis van de kartografie. 'Slijtage en vermoeidheid dwingen je om de inspanningen van het studeren om bij te blijven te beperken', stelde hij in 1988.¹² 'Van de omvangrijke wetenschap waartoe kartografie zich in de loop der jaren ontwikkeld heeft kies je één aspect uit dat je bijzondere interesse heeft en waarvoor je de moeite opbrengt om dat bij te houden. Voor mij blijkt dat de geschiedenis van de nautische kartografie

De virtuoos Koeman met een originele Russische accordeon
(foto: Marco van Egmond).

en de hydrografie te zijn.' Naast deze maritiem-kartografische onderwerpen heeft Koeman evenwel vrij recentelijk nog een belangrijke bijdrage geleverd aan facsimile-publicaties van het kartografische werk van Jacob van Deventer, waaronder de stadsplattegronden¹³ en de gewestkaarten.¹⁴ En ook in *Caert-Thresoor*, dat pas na Koemans emeritaat van de grond kwam, kan men zijn pennenvruchten aantreffen. 'Het is een goed tijdschrift', zegt Koeman. 'Ik ben heel blij dat het er is in Nederland.' Ook zijn vrouw beaamt dit. Zij vindt dat het er op vooruit is gegaan, welhaast 'glossy'! Koeman is lange tijd hét gezicht geweest van de na-oorlogse kartografie. Hij was het die de kartografie niet langer opvatte als een projectie, maar als een communicatiewetenschap.¹⁵ Om zeker te zijn van continuïteit heeft Koeman zich veel inspanningen getroost om zijn opvolging in goede banen te leiden. Het werden uiteindelijk zelfs twee opvolgers: Ferjan Ormeling voor de moderne en Günter Schilder voor de historische kartografie. Hij heeft er een heel 'rustig gevoel' bij en vindt dat beiden het goed doen. Het raakt hem echter nauwelijks, dat er mogelijk een beperking in het aantal kartografische leerstoelen komt en allerlei kaartenzalen dreigen te worden gesloten. Hij voelt zich er niet op aangesproken. 'Het is een prachtige tijd geweest, ook internationaal. Ik prijs me gelukkig dat ik destijds nooit in conflicten verzeild ben geraakt. Over wat er nu gebeurt, heb ik geen ergernis. Ik lig er ook niet wakker van. Dat moeten mijn opvolgers maar doen. Oud worden is veel moeilijker dan jong blijven. Je moet je leeftijd in de gaten houden en je na je pensionering niet meer verzetten. Ik loop niet met onvoltooide plannen rond, zaken die niet gebeurd zijn. Ik ben een gezegend mens, dat ik die mooie tijd heb meegemaakt.' Gevraagd naar de toekomst van de historische kartografie laat Koeman zich nog wel ontvallen, dat de aandacht voor de discipline niet zo gauw zal verslappen. 'Het aantal mensen dat ons vak bestudeert is zó groot; je hoeft niet bang te zijn dat er lacunes ontstaan. Neem alleen de steden al, daar is zó veel over gepubliceerd.'

Als emeritus-hoogleraar is Koeman nog eens uitgenodigd om in Amerika colleges te geven, in Los Angeles. Dit is hem slecht bevallen. Het niveau was niet, wat hij ervan verwacht had. Hij heeft het er sindsdien bij gelaten, ook wat het bezoeken van congressen betreft. 'Er zijn mensen, die na hun pensionering niet van ophouden weten. Ze gaan maar door, doch vallen bij wijze van spreken tijdens de lezingen in slaap. Ik heb er daarom na mijn afscheid bewust een punt achter gezet. Bovendien moet je bescheiden blijven en je opvolgers niet voor de voeten lopen', vindt hij.

Koeman zelf heeft nooit kaarten verzameld, op één uitzondering na dan. Aan de wand van zijn woning hangt een prachtige contemporair gekleurde waterschapskaart, de *Nieuwe Kaart van het Dykgraafschap van Dregterland* van Govert Oostwoud uit 1775, waarop duidelijk zijn geboortedorp en dat van zijn liefhebberde echtgenote – Westwoud – terug te vinden zijn. Wat nog wel dagelijks zijn aandacht vraagt, is zijn postzegelverzameling. Het is een thematische verzameling en het zal niemand verbazen, dat één van de thema's 'landkaarten op postzegels' is.¹⁶ Koeman: 'Het is een jeugdhobby van me. Dat raak ik nooit meer kwijt. Ik ben dan ook dankbaar voor alles wat men mij toezendt!'

Ook muzikaal laat Koeman zich nog gelden. Op verzoek speelt hij een deuntje op zijn accordeon en zeker niet onaardig. 'Destijds voor een paar dollar gekocht in Moskou, tijdens een congres', zegt hij genoegzaam. Koeman, een amfibie? Beter nog, een kameleon!

NOTEN

Het interview met professor Koeman vond – in het bijzijn van zijn vrouw Miep – plaats op maandag 16 juli 2001 in zijn woning te De Bilt.

1. *Collections of Maps and Atlases in the Netherlands: Their History and Present State* / Cornelis Koeman. – Leiden: E.J. Brill, 1961. – 301 blz.
2. *Tabulae geographicae quibus Colonia Bonae Spei antiqua depingitur*: Achttiende-eeuwse kartografie van de Kaapkolonie = *Agtiende-eeuwse kartografie van die Kaapkolonie* = *Eighteenth Century Cartography of Cape Colony* / C. Koeman. – Amsterdam: N.V. Hollandsch-Afrikaansche Uitgevers Maatschappij, 1952. – 64 blz., 10 reproducties.
Voor een overzicht van het kaartmateriaal: Nieuwe bijdragen tot de kennis van Zuid-Afrika's historische kartografie / C. Koeman. – In: *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap* 69 (1952): blz. 73-95. Herdrukt in Koeman (1988), blz. 1-24.
3. Stelling VII: 'Voor de volledige reconstructie van de bewoningstoestand en het grondgebruik in Nederland gedurende de periode 1810-1830 dient gebruik gemaakt te worden van de minuutplannen en de daarbij behorende 'oorspronkelijke aanwijzende tafels' van het Kadaster. Het algemeen belang eist dat deze onvervangbare topografische documenten in de Rijksarchieven ondergebracht worden.'
4. Stelling I: 'Een historisch-topografisch documentatiecentrum in Nederland zou een nuttige en effectieve bijdrage kunnen leveren aan verschillende takken van wetenschap. Behalve als huisvesting voor een centrale catalogus van in Nederland aanwezig kaart- en prentmateriaal zou een dergelijke instelling als studiecentrum voor historische topografie kunnen dienen.' Zie ook: G. Schilder, *Historische kartografie: Quo vadis?*. – In: *Kartografisch Tijdschrift* XV.2 (1989): blz. 23-30.

5. *Handleiding voor de studie van de topografische kaarten van Nederland, 1750-1850* / C. Koeman. – Groningen : J.B. Wolters, 1963. – 120 blz., 7 bladwijzers. – 2e druk: Culemborg : Educaboek, 1978.
6. *Atlantes Neerlandici: Bibliography of Terrestrial, Maritime and Celestial Atlases and Pilot Books, Published in the Netherlands up to 1880* / C. Koeman. – Amsterdam : Theatrum Orbis Terrarum, 1967-1971.
Volume I: Van der Aa-Blaeu. – 1967. – XXX, 377 blz.; ill.
Volume II: Blussé-Mercator. – 1969. – XXXVI, 549 blz.; ill.
Volume III: Merula-Zeegers. – 1969. – XXVI, 220 blz.; ill.
Volume IV: Celestial and Maritime Atlases and Pilot Books. – 1970. – XV, 519 blz.; ill.
Volume V: Indexes. – 1971. – IV, 287 blz.
 In 1985 verscheen een zesde deel met aanvullingen tot 1940: *Atlantes Neerlandici, Volume VI: A Supplement to the Volumes I-V and a Bibliography of Geographical, Celestial and Thematic Atlases Published in the Netherlands between 1880 and 1940* / C. Koeman en H.J.A. Homan. – Alphen aan den Rijn : Canaletto, 1985. – XV, 249 blz.; ill.
7. *Koeman's Atlantes Neerlandici: New Edition* / Peter van der Krogt. – 't Goy-Houten : HES Publishers B.V., 1997-.... Twee delen zijn inmiddels verschenen:
Volume I: The Folio Atlases Published by Gerard Mercator, Jodocus Hondius, Henricus Hondius, Johannes Janssonius and Their Successors. – 1997. – 755 blz.; ill.
Volume II: The Folio Atlases Published by Willem Jansz. Blaeu and Joan Blaeu. – 2000. – 640 blz.; ill.
8. *Geschiedenis van de kartografie van Nederland: Zes eeuwen land- en zeekaarten en stadsplattegronden.* – Alphen aan den Rijn : Canaletto, 1983. – 282 blz.; ill. – 2de druk: 1985.
9. *Links with the Past: The History of the Cartography of Suriname 1500-1571* / F.C. Bubberman, A.H. Loor, B. Nelemans, G. Schilder & J.B.Ch. Wekker; edited by C. Koeman. – Amsterdam : Theatrum Orbis Terrarum B.V. – 179 blz.; 39 reproducties.
10. Zie P.C.J. van der Krogt en G.G. Schilder, Koeman-Bibliografie : Bijgewerkt tot mei 1981. – In: *Kartografisch Tijdschrift* VII.3 (1981): 16-28. Een meer uitgebreide en recente lijst is te vinden in Koeman (1988), xxv-xl. Publicaties van Koeman ná 1988 zijn onder meer opgesomd in de *Bibliografie van de geschiedenis van de kartografie van de Nederlanden = Bibliography of the History of Cartography of the Netherlands* / Peter van der Krogt, Marc Hamelers en Paul van den Brink. – Utrecht : HES Publishers, 1993. – 418 blz. (tot en met 1992) en in de literatuurlijst, achterin elk nummer van *Caert-Thresoor*.
11. Koeman (1988), blz. xviii.
12. *Ibid.*, blz. xviii.
13. *De stadsplattegronden van Jacob van Deventer* / C. Koeman & J.C. Visser. – Alphen aan den Rijn : Stichting tot bevordering van de uitgave van de plattegronden van Jacob van Deventer ; Canaletto, 1992-.... Reeds verschenen zijn:
Map 1: Zuid-Holland. – 1992 [i.e. 1993]. – [16], 15 blz.; 25 reproducties.
Map 2: Utrecht. – 1995 [i.e. 1996]. – [16], 8 blz.; 12 reproducties.
Map 3: Noord-Holland. – 1993. – [16], 12 blz.; 24 reproducties.
Map 4: Friesland. – 1992. – [16], 11 blz.; 22 reproducties.
Map 5: Overijssel, Drenthe en Groningen. – 1994. – [16], 17 blz.; 24 reproducties.
Map 6: Gelderland. – 1998. – [16], 18 blz.; 27 reproducties.
Map 7: Zeeland. – 1995. – [16], 15 blz.; 30 reproducties.
Map 8: Noord-Brabant en Limburg. – 1998. – [16], 15 blz.; 21 reproducties.
14. *Geweskaarten van de Nederlanden door Jacob van Deventer, 1536-1545: Met een picturale weergave van alle kerken en kloosters* / C. Koeman. – Alphen aan den Rijn : Stichting tot bevordering van de uitgave van de stadsplat-

tegronden van Jacob van Deventer i.s.m. Canaletto, 1994. – 44 blz.; 11 reproducties.

15. Zie Ormeling Jr. (1981), blz. 13.

16. Zie het speciale themanummer, dat de vakgroep Kartografie in 1988 (Ormeling Jr. (1988) uitbracht.

LITERATUUR OVER KOEMAN

- Groot, N.J. (Koos), Cornelis Koeman uit Wijdenes (1918) : Grondlegger van historische kartografie als wetenschap. – In: *West-Friesland oud en nieuw.* – Hoorn : Historisch Genootschap "Oud West-Friesland", 1999. – blz. 70-73.
- Koeman, C., *Miscellanea Cartographica: Contributions to the History of Cartography* / edited by Günter Schilder [and] Peter van der Krogt. – Utrecht : HES Publishers, 1988. – 390 blz.
- Odds, Roelof, Notities bij het afscheid van Prof. Dr. Ir. C. Koeman. – In: *Inter Kontakt: Mededelingenblad van de interfaculteit aardrijkskunde en prehistorie* 11.1 (1981): 3-8.
- Ormeling Jr., F.J. (red.), Opgedragen aan prof. dr. ir. C. Koeman t.g.v. zijn 60e verjaardag door zijn medewerkers. – *Bulletin van de vakgroep Kartografie* no. 9. – Utrecht : Geografisch Instituut Rijksuniversiteit, 1978. – 64 blz.
- , De heroriëntatie van het kartografie-onderwijs en onderzoek. – In: *Kartografisch Tijdschrift* VII.3 (1981): 13-15.
- (red.), De kartering van Nederland tot het jaar 2000 : Verslag van het symposium gehouden ter gelegenheid van het afscheid van C. Koeman van het Geografisch Instituut van de Utrechtse Rijksuniversiteit op 29 september 1981. – *Bulletin van de vakgroep Kartografie* no. 13. – Utrecht : Geografisch Instituut van de Rijksuniversiteit, 1981. – 62 blz.
- (red.), Kartofilatelie – Nummer, uitgebracht ter gelegenheid van de 70e verjaardag van prof. dr. ir. C. Koeman. – *Bulletin van de vakgroep Kartografie* no. 16. – Utrecht : Geografisch Instituut der Rijksuniversiteit, 1988. – 68 blz.
- en Marloes Straus (red.), *Weg van de cartoon: Bundel aangeboden aan prof. dr. ir. C. Koeman ter gelegenheid van zijn 80e verjaardag door zijn medewerkers bij de voormalige vakgroep Kartografie.* – Utrecht : Disciplinegroep Kartografie FRW Universiteit Utrecht, 1998. – 44 blz.
- Ormeling Sr., F.J., Een geodetisch ingenieur als bruggebouwer. – In: *Kartografisch Tijdschrift* VII.3 (1981): 9-11.
- Pater, Ben de, *Een tempel der kaarten: Negentig jaar geografiebeoefening aan de Universiteit van Utrecht.* – Utrecht : Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen - Universiteit Utrecht, 1999. – Met name blz. 199-201 ('Een buitenstaander in de slangenkuil') en blz. 254-259 ('Kartografie in Utrecht').
- Romein, Jan, Cor Koeman verlaat het bestuur van de Kartografische Sectie. – In: *Geografisch Tijdschrift* 6 (1973): blz. 379-382.

SUMMARY

'I have no unfulfilled plans anymore': Emeritus professor Koeman forty years after his dissertation

About forty years ago, in 1961, the doctor's degree was conferred upon Cornelis Koeman for his dissertation *Collections of Maps and Atlases in the Netherlands*. Twenty years later – after having attained his professorship – he retired. Thus a good opportunity presents itself to draw attention to the founder of the world's first and only professorial chair in the history of cartography. Koeman is also well-known for his historical cartographical reference works, like the most famous *Atlantes Neerlandici*.

ASHER RARE BOOKS

Zojuist verschenen:
CATALOGUS 32:
205 OUDE EN ZELDZAME BOEKEN
op diverse gebieden:

Atlassen en Kaarten
Oude Drukken (15de en 16de Eeuw)
Handschriften en Tekeningen
Bijbels en Theologie
Botanie, Zoölogie en Geologie
Natuurwetenschappen
Topografie en Reisverslagen
Amerika, Afrika, Azië en Australië

Bezoek onze website:
[HTTP://WWW.ASHERBOOKS.COM](http://WWW.ASHERBOOKS.COM)
voor een actueel overzicht van ons aanbod.

Bezoek op afspraak.
Wij zijn geïnteresseerd in de aankoop van
collecties of afzonderlijke stukken.

Postbus 258, 1970 AG IJmuiden

Telefoon: 0255 52 38 39, fax: 0255 51 03 52

E-mail: info@asherbooks.com
Internet: www.asherbooks.com

tweëndertig

PAPIERRESTAURATIE

LINGBEEK & VAN DAALEN

CONSERVERING EN RESTAURATIE VAN
WERKEN OP PAPIER EN PERKAMENT

- ◆ aquarellen gouaches pasteltekeningen
- ◆ advisering over klimaat, licht, transport en expositie

AMALIASTRAAT 5
1052 GM AMSTERDAM
020 - 6841074

ANTIQUARISCHE BOEKEN- PRENTENHANDEL

INKOOP VERKOOP
S.C. LEMMERS

von Bönninghausenlaan 16
2161 ET Lisse
Telefoon 0252-415332
Giro 1344413

**Zeer grote topografische
collectie prenten van
Nederland van 1500 tot 1900:**

- Stads- en dorpsgezichten.
- Landkaarten.
- Beroepenprenten.
- Gemeentekaartjes.
(van J. Kuiper, ± 1865).

Boeken van 1500 tot 1900:

- Topografie Nederland.
- Lokale beschrijvingen.
- Vogelboeken.
- Bloemenboeken.
- Beroepenboeken.
- Bijbels.
- Atlassen.

**In verband met variabele openingstijden is een
telefonische afspraak aan te bevelen.**

Kaarttekeningen voor 'Londen'

Kartografie kan met een grote, maar ook met een kleine 'k' worden geschreven. In de Tweede Wereldoorlog werden kleine topografische kaartjes naar Engeland gesmokkeld om het de geallieerden mogelijk te maken, belangrijke Duitse objecten door middel van precisiebombardementen uit te schakelen.

1. In de Fotokamer van het GEB Amsterdam zet Bert Haanstra de verdedigingswerken in en om Meppel op kleinbeeldfilm. Deze situatie is in juni 1945 in scène gezet ten behoeve van een tentoonstelling. Dit was vermoedelijk de van 8 augustus tot 15 september in Amsterdam gehouden tentoonstelling Ondergrondse Strijd in Beeld en Document, samengesteld door de Sectie Voorlichting bij de Staf Bevelhebber Nederlandse Strijdkrachten (foto: GEB Amsterdam).

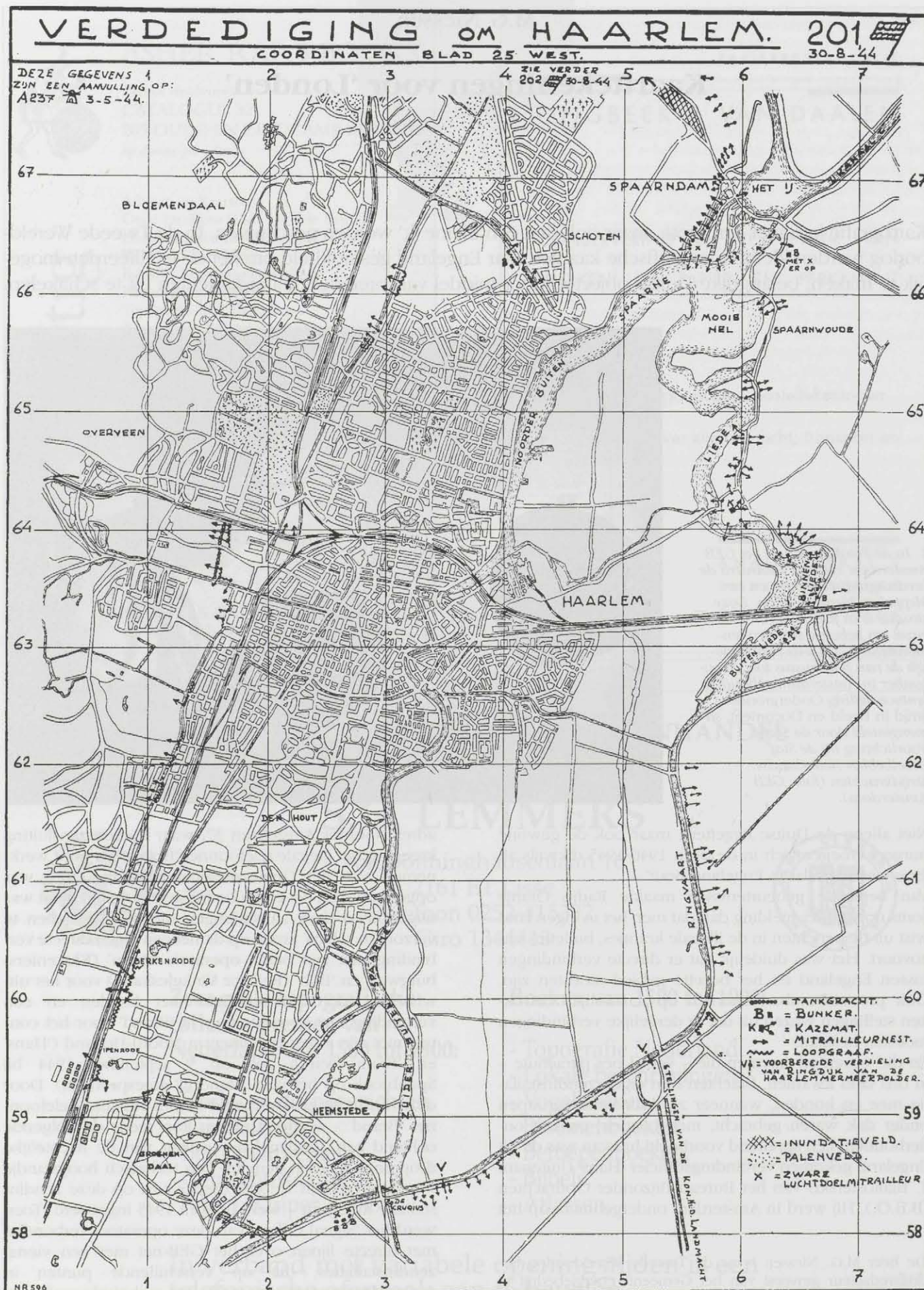

Niet alleen de Duitse bezetters, maar ook de gewone burgers vroegen zich in de jaren 1940-1945 dikwijls af: 'hoe weten ze dat in Engeland nou?'

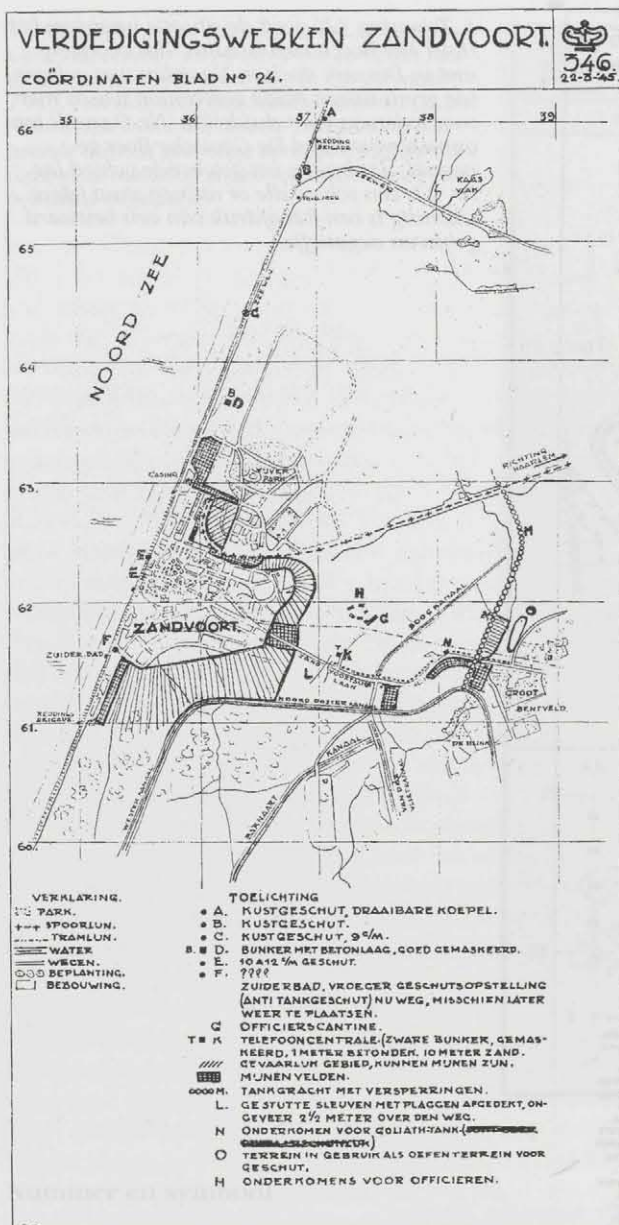
Van bepaalde gebeurtenissen maakte Radio Oranje soms nog eerder melding dan dat men het in eigen land wist uit de berichten in de illegale krantjes, bulletins enzovoort. Het was duidelijk dat er directe verbindingen tussen Engeland en het bezette gebied moesten zijn. Ook precisiebombardementen op nauwelijks betrokken stellingen wezen uit dat er dergelijke verbindingen moesten bestaan.

En die waren er! Agenten die – veelal per parachute – in ons land kwamen, brachten hun eigen zendinstallatie mee en konden, wanneer zij door verzetsgroepen onder dak waren gebracht, met 'Londen' contact onderhouden. Een sprekend voorbeeld hiervan was de uit Engeland gekomen verbindingsofficier 'Hans' (luitenant T. Bialosterski) van het Bureau Bijzonder Opdrachten (B.B.O.). Hij werd in Amsterdam ondergebracht op het

adres Noorder Amstellaan 37, waar hij een aansluiting kreeg op het illegale telefoonnet 'Brand' dat door werknemers van het Gemeente-energiebedrijf (GEB) was opgebouwd uit het eigen bedrijfstelefoonnet en dat was uitgebouwd door aansluitingen met andere netten te verzorgen. 'Hans' kreeg op dit net een eigen directe verbinding met zijn beide operators 'Bram' (Kloveniersburgwal) en 'Bob' (Reijnier Vinkeleskade) voor het uitwisselen van radioberichten met Londen en een verbinding met de centrale post 'Brand' voor het contact met zijn afwerpterreinen in Noord-Holland ('Hans' en 'Bram' waren zelf op 9 september 1944 bij Spanbroek op het veld 'Mandrill' afgesprongen). Door deze verbinding: afwerpveld Noord-Holland, telefoonnet 'Brand' - zender Londen, kon reeds de volgende ochtend aan Londen het resultaat van de nachtelijke droppings worden gemeld. Een technisch hoogstandje – en daarom zijn we wat dieper juist op deze zendinstallatie ingegaan – werd in april 1945 ingevoerd. Toen werd het 'Signal Office' van deze operators verbonden met directe lijnen over het GEB-net met een viertal zendinstallaties, die op verschillende punten in Amsterdam waren opgesteld. Een technisch snuffe dat het mogelijk maakte om vanuit het 'Signal Office' steeds na enkele minuten van zender te wisselen, waardoor het

2. De verdediging om Haarlem, in 1944 in kaart gebracht (deze schets is ontleend aan De Binnenlandse Strijdkrachten).

3. Kaart 346 van de verdedigingswerken rond Zandvoort is één van de kaarten, die werden vervaardigd naar aanleiding van een geallieerd verzoek om gegevens over de kustverdediging (ook deze schets is ontleend aan De Binnenlandse Strijdkrachten).

de Duitsers onmogelijk werd de zender(s) uit te peilen. De hier genoemde zendverbinding van 'Hans' met Londen was niet de enige verbinding. Een over het gehele land verspreide groep zorgde voor een druk verkeer 'met de overkant', daarbij zorgend voor een constante stroom van inlichtingen van uiteenlopende aard, maar vooral van zaken die betrekking hadden op de vijand en hoe die te bestrijden.

Foto's en tekeningen

Nu kun je per zender veel vragen en veel uitleggen. Je kunt 'Londen' erop attent maken dat er een grote kruiser in de voorhaven van IJmuiden ligt. Eventueel uitgezonden bommenwerpers zullen dan niet veel moeite

hebben om het schip te lokaliseren. Moeilijker wordt het echter als je de bondgenoten de situatie van een bepaalde 'Kriegswichtige' fabriek wilt uiteenzetten. Dat kan alleen maar geschieden door het overbrengen van foto's en tekeningen. Ook dit facet van het verzetswerk werd op vele plaatsen uitgevoerd; er moet een lawine van materiaal geregeld in Engeland zijn aangekomen. Deze laatste veronderstelling baseren wij op de gegevens, die wij hierover hebben gekregen van een onderdeel van dat werk zoals dit (naast het eerder genoemde telefoonnet 'Brand', de uitgifte van het illegale bulletin 'De Etappe der Ineenstorting' en andere activiteiten) werd uitgevoerd bij het GEB van Amsterdam.

Dr. M. Rutgers van der Loeff die in het telefoonnet 'Brand' de rol van 'Marcus' vervulde (hij relayeerde als centralist het telefoongesprek dat Prins Bernhard vanuit het reeds bevrijde Ermelo via dit net met Generaal Koot – Commandant Binnenlandse Strijdkrachten – voerde, omdat zij elkaar anders niet konden verstaan), speelde ook hierin een belangrijke rol. Gewapend met een vals persoonsbewijs op de naam van ir. Jan Schekkerman uit Schellinkhout of met de helemaal echte GEB-papieren, transporteerde hij door Amsterdam grote rollen tekeningen naar het GEB-kantoor in de Tesselschadestraat. Tekeningen, wel te verstaan, die niets van doen hadden met kabeltracés van elektriciteits- of verlichtingskabels, maar tekeningen die de meest uiteenlopende voorstellingen en gegevens bevatten die voor de geallieerden van belang konden zijn. We noemen er enkele: verdedigingswerken bij IJmuiden, situatieschetsen van luchtwaarnemingsposten bij Bedum, munitieopslag bij Groesbeek, luchtdoelstellingen bij Deventer en ook een tekening van een schijnvliegveld op het Harskampse Zand.

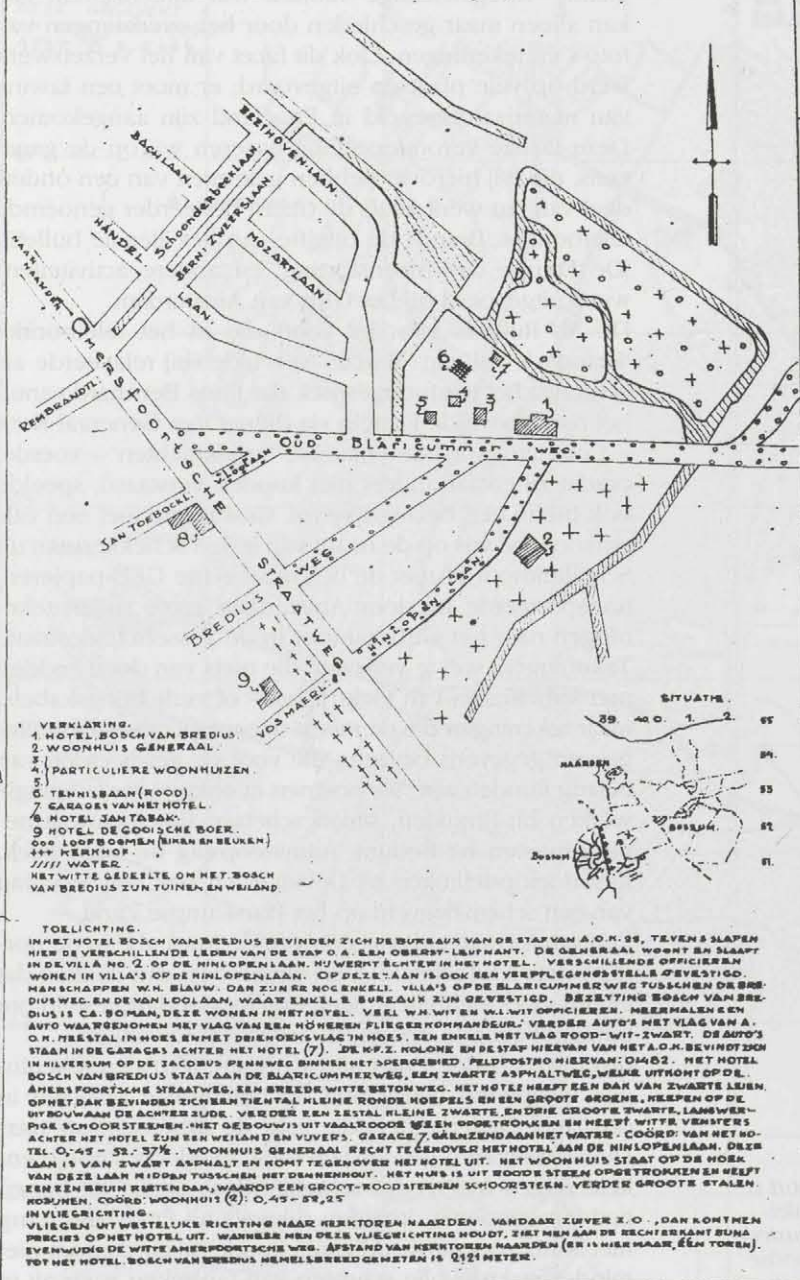
Een schijnvliegveld was één van de trucs, die in de oorlog werden uitgehaald. De vijand moest dan denken dat er een vloot jachtvliegtuigen ergens stond opgesteld om binnenvliegende bommenwerpers op te vangen.

Overigens hadden niet alle schetsen, foto's en tekeningen uitsluitend betrekking op belangrijke objecten in ons land. Nederlanders die voor de Arbeitseinsatz naar Duitsland waren gevoerd en die na verloop van tijd enkele dagen met verlof terugkeerden, of die de benen hadden genomen, keerden dikwijls uit Duitsland terug met soms zeer eenvoudig getekende, maar daarom niet minder waardevolle schetsen van fabrieken waar zij in Duitsland werkten of zelfs van Hitlers hoofdkwartier in een gepantserde trein. De verkregen gegevens werden professioneel in kaart gebracht.

Stafkaart 1:50.000

Het vervaardigen van de tekeningen, waarvoor de stafkaart 1:50.000 met vierkantenverdeling werd gebruikt, geschiedde door eigen tekenaars van de Ordiedienst (OD) in opdracht van Sectie V (de Genie-afdeling van de OD, die technische spionage uitvoerde en de gegevens daarvan doorgaf naar Engeland). Sectie V had de beschikking over twee volledig bijgewerkte kaarten-trommels die door naaste medewerkers ter beschikking waren gesteld.

De Kolonel der Genie J. Kok, Hoofd van Sectie V, vertelde in een voordracht voor leden van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs (Kok was oud-hoofdingenieur

4. Tekening 326 geeft de situatie weer van het Hotel Het Bosch van Bredius, dat overigens niet in Bussum doch in Naarden was gelegen (de grens tussen beide gemeenten was/is niet voor iedereen even duidelijk). Nr. 9 wordt ten onrechte het Hotel De Gooische Boer genoemd, dat buiten het getekende gebied lag. Nr. 9 is een school die er nu nog staat (deze tekening is een fotoafdruk van een bewaard gebleven negatiefje).

van Rijkswaterstaat) op 2 april 1946 in Den Haag dat van de tekeningen en getypte rapporten aanvankelijk door OD-fotografen, doch later door de fototechnische dienst van het GEB van Amsterdam, films werden gemaakt, geschikt voor verzending naar Londen. Hoewel dit door het grote aantal onderwerpen dat behandeld moest worden, zeer moeilijk was, gelukte het allens om het tekenwerk te normaliseren, waardoor het overbrengen van lichtdrukken naar de Gewesten (nodig voor de verzets- en sabotage-instructies tot redding van de onmisbare kunstwerken als bruggen enzovoort) met een zo klein mogelijk risico voor de koeriers kon geschieden.

Het tekeningenarchief van Sectie V beruiste thuis bij Jan Six (een neef van Jhr. P.J. Six die chef-staf van de OD was) in de Vondelstraat 21. Rutgers van der Loeff die bij het GEB de lichtdrukken en microfoto's van de tekeningen liet maken, woonde in de Vossiusstraat 31, op

een steenworp afstand van zowel het huis van Jan Six, als van het GEB-kantoor aan de Tesselschadestraat, recht tegenover de Koepelkerk waarin de OD zijn hoofdkwartier had!

In de tweede helft van 1942 werden reeds geregeld tekeningen gemaakt en verzonden (doorgaans via een Zwitserse route). Die tekeningen waren niet van bepaalde kenmerken van de afzenders voorzien, waardoor het gevaar van ontdekking van de verzenders werd voorkomen. Bovendien gingen ook andere groeperingen inlichtingen en situatieschetsen naar Engeland zenden, zoals de Groep Albrecht. Luitenant H.G. de Jonge ('Albrecht') die 12 maart 1943 bij Hooghalen was afgesprongen om de militaire berichtgeving uit te breiden, droeg in oktober 1943 de leiding van Groep Albrecht over en trachtte met 650 negatiefmicrofilms naar Engeland terug te keren. Hij werd helaas in november 1943 in Zuid-Frankrijk gearresteerd.

5. Het Stafkwartier Rüdelsheim te Hilversum. Op 29 december 1944 werd het complex met weinig succes gebombardeerd. Op 20 maart 1945, een dag vóór het bombardement op het Naardense hotel werden de Duitsers bij een tweede aanval gevoelige verliezen toegebracht (ook deze tekening is een fotoafdruk van een bewaard negatiefje).

Nummer en symbool

Na de eerste aanloopperiode ontstond bij de OD de behoefte om de tekeningen van een nummer en een symbool te voorzien als duidelijke kenmerken. Het eerste symbool was een margriet die vanaf 19 januari – de geboortedag van prinses Margriet – werd gevoerd. Toen één der medewerkers, dr. A. Tellegen, op 6 oktober 1943 was gearresteerd, werd een molen het symbool. Wegens de arrestatie begin juni 1944 van C. van Leeuwen – één der tekenaars – werd wederom een nieuw symbool gevoerd en wel een vlag die na de invasie op 6 juni 1944 op de tekeningen werd geplaatst. Het laatste symbool dat van januari 1945 tot de bevrijding werd gebruikt, was de kroon (op het werk).

De tekeningen werden door Rutgers van de Loeff naar het GEB-kantoor in de Tesselschadestraat gebracht, waar zich in de kelder zowel de fotokamer als de lichtdrukkamer bevonden. In de lichtdrukkamer werden door de heren Gupffert en Snieder meterslange kopieën ontwikkeld en afgedrukt. Het fotograferen van rapporten en tekeningen op film geschiedde door Bert Haanstra, die in de oorlogsjaren aan het GEB verbonden was. Haanstra woonde destijds in hetzelfde pension als J. Carels – de geestelijke vader van het illegale telefoonnet 'Brand' – en kwam via hem bij het GEB,

waar hij met de hier beschreven illegale fotoactiviteiten belangrijk werk verrichtte. In totaal moet hij vele honderden kleinbeeldopnamen hebben gemaakt. Een kladpapiertje van de verbruikte films geeft over het tijdvak 15 april 1944-10 maart 1945 de respectabele lengte aan van 112,5 meter kleinbeeldfilm.

De negatiefjes, 7 bij 17 millimeter, werden door Rutgers van der Loeff naar de overbuurman, de in de Koepelkerk gehuisveste OD, gebracht voor verder transport naar Engeland of elders. In totaal werden 1.060 tekeningen naar Engeland verzonden en werden er 2.400 filmnegatieven en ruim 4.000 lichtdrukken vervaardigd.

De Sectie Militaire Geschiedenis van Defensie beschikt over een vrijwel complete collectie van de door Sectie V van de OD in de jaren 1943-'45 gemaakte tekeningen. Kopieën van deze tekeningen bevinden zich in de Kleine Alexander-kazerne aan de Waalsdorperweg 25-35 in Den Haag.

Transport

Kolonel Kok vertelde in zijn voordracht op 2 april 1946 ook het een en ander over het transport van foto's, tekeningen enzovoort. Deze waardevolle bescheiden

werden vervoerd in rijwielframes, dubbele bodems van koffers en sleden, kachelpijpen, kolenzakken, aardappelzakken en in onderkleding. Door de koeriers werd ook vaak gebruik gemaakt van dubbele mouwvoeringen in damesmantels, terwijl kleinere bescheiden door de heren vaak 'op sok' werden megedragen. Maar dat wisten de destijds bij de reproductie betrokken GEB'ers natuurlijk niet. Toch vroegen zij zich wel eens af of de berichten wel ontvangen waren, vooral in die gevallen dat er geen reactie op volgde. 'Londen' beantwoordde de ontvangst van tekeningen en gegevens echter niet altijd met het bombarderen van de gemelde objecten. Een sprekend voorbeeld hiervan geeft de heer Van Ojen in deel I van *De Binnenlandse Strijdkrachten*. Hij noemt een geslaagde verkenning van de opslag van grote hoeveelheden springstof op schuiten die gemeerd lagen aan de golfbrekers in het IJ te Amsterdam. Deze springstof was bestemd voor het '12 Stunden Zerstörungsprogramm' van de Duitsers. De desbetreffende tekeningen en gegevens werden naar Londen verzonden met het verzoek deze schuiten te bombarderen; aan dit verzoek werd echter geen gevolg gegeven. Maar dat de berichten Engeland wel degelijk bereikten, werd men soms gewaar door de daarop volgende reactie.

Het Bosch van Bredius

Eén zo'n reactie was de aanval op het hotel Het Bosch van Bredius in Naarden, waar de Duitsers een stafkwartier hadden ingericht. De situatie was weergegeven op tekening nummer 326, gesignd met een kroontje en gedateerd 7 maart 1945. Veertien dagen later, op 21 maart 1945 werd het aangegeven gebied gebombardeerd!

Hendrien Brants, die toen op de Godelindeweg in Naarden woonde, noteerde onder meer het volgende in haar dagboek:

'Woensdag 21 Maart 1945.

Vanmorgen om 8 uur, we waren al bijna klaar met eten, komen er acht vliegtuigen over en beginnen hier vlakbij te bombarderen. Wij meteen naar het zolderkamer-tje waar we het prachtig konden zien. Ongeveer boven ons huis werden de bommen losgegooid en we zagen ze helemaal naar het doel dwarrelen. We hebben het op de kaart nagekeken en het blijkt het 'Bos van Bredius' te zijn. In dit hotel zitten Moffen, ze hebben het in beslag genomen. Telkens, nadat de bommen gevallen waren, zagen we hele stofwolken de lucht ingaan. Ook brandde het ontzettend. De staf zat erin. Het is ontzettend goed geraakt. Alleen zo erg, in het huis er tegenover woonde de fam. Bouvy, de zoutkoning. De hele familie, 7 personen is om het leven gekomen en het huis ligt als een kaartenhuis in elkaar. Het is opgevouwen. De hele tijd ontploffen er nu nog tijdbommen.'

Tot zover het dagboek van Hendrien Brants. Haar toekomstige echtgenoot, Peter Wieringa, woonde ook in buurt. Hij lag op het tijdstip van het bombardement ziek in bed, maar rende als een haas naar de kelder. Van hem kregen we een exemplaar uit de jaargang 1992 van *'De Omroeper'*, *Historisch Tijdschrift voor Naarden*,

waarin Bob Schipper een artikel schreef over het bombardement op hotel Het Bosch van Bredius en de rampzalige gevolgen daarvan. Bob de Geus, hoofd van het district Gooi- en Eemland van de eerder genoemde Groep-Albrecht, merkte begin maart 1945 de aanwezigheid op van de staf van een Duits legerkorps in het gevorderde hotel. Hij vond deze informatie belangrijk genoeg om Engeland hierover in te lichten. Of zijn informatie via één van de Albrecht-koeriers naar het reeds bevrijde Zuiden is verzonden of dat ze aanleiding is geweest voor het verzenden van tekening 326 door de OD, is ons niet bekend; het is zeer wel mogelijk dat Amsterdam de bij tekening 326 vermelde informatie uit een andere bron had verkregen. In zijn artikel zegt Bob Schipper dat De Geus – toen hij enige tijd later bemerkte dat de Duitsers het hotel alweer hadden verlaten – nog heeft getracht om zijn bericht te herroepen, maar dat is kennelijk niet meer gelukt. Het hotel werd zwaar gebombardeerd. In het Vestingmuseum te Naarden ligt nog een gedemonteerde duizendponder (453 kg), één van de vliegtuigbommen die 55 jaar geleden op Het Bosch van Bredius werden afgeworpen. Het hotel werd volkomen verwoest, evenals de dicht daarbij staande dubbele villa, die werd bewoond door de familie Bouvy (zeven personen) en de heer en mevrouw Blankenberg. Zij waren allen aanwezig tijdens het noodlottige bombardement. Alleen mevrouw Bouvy en een dochtertje werden levend uit het puin gehaald. In het boekje *Naarden-Bussum in onze eeuw* schrijft dr. P. Schneiders, dat haar man werd begraven zoals hij onder het puin gevonden was met het jongste kind in zijn armen, samen in één kist.

De medaille van tekening 326 – al na veertien dagen gebombardeerd! – bleek dus, zoals zoveel oorlogsmeddailles, een droevige keerzijde te hebben.

SUMMARY

War maps for 'London'

In the occupied Netherlands the 'Organization for Public Order' ('Ordiedienst') was one of the Resistance units which had the objective of supplying information to the Allies. One of the ways contacts were established between The Netherlands and 'London' was, apart from radio, the sending of microfilms by couriers. These microfilms contained maps marking the situation of German defence systems, staff-quarters, harbours, mine-fields (see map 346), 'dummy' airfields and so on. The microfilms were made by the underground photography department of the Municipal Gas and Electricity Works of Amsterdam.

The couriers took the films, hidden either in a sock or in a lady's belt, to Switzerland; then (after September 1944) to the liberated southern part of The Netherlands.

Over 1,000 maps and microfilms and roughly 4,000 collotypes were made between 1943 and 1945.

LITERATUUR

- Ojen, G.J. van, *De Binnenlandse Strijdkrachten*. – I en II. – Den Haag, 1972.
- Schneiders, P., *Naarden-Bussum in onze eeuw*. – Naarden, 1987.
- Schulten, C.M., *P.J. Six, Amsterdammer en Verzetsstrijder*. – Nijmegen, 1987.

Twée onbekende kaarten van Bergen op Zoom uit 1586/1587

Nog steeds is het mogelijk in buitenlandse bibliotheken en archieven interessant kaartmateriaal te 'ontdekken', dat betrekking heeft op de Nederlandse geschiedenis. Met name kaartmateriaal dat verscholen is tussen geschreven teksten levert soms verrassingen op die ook via zeer moderne indices en internet niet te traceren zijn. Ouderwets archiefonderzoek bracht in Londen twee onbekende kaarten van Bergen op Zoom boven water.

Bergen op Zoom als strategische vesting

Het in de Middeleeuwen opgebouwde prestige van Bergen op Zoom als belangrijke handelsstad raakte gedurende de eerste helft van de 16de eeuw aan heftige inflatie onderhevig. Met name de opkomst van Antwerpen, dat veel sneller groeide dan Bergen op Zoom, was hieraan debet. Tijdens de oriëntatieris van de latere Spaanse koning Philips II in het najaar van 1549 werd de stad door de chroniqueur Calvete d'Estrella omschreven als 'een zeer lieve stad, vroeger druk bezocht door kooplui omdat ze bij de zee aan de Schelde ligt, maar door de concurrentie en roep van de Antwerpse handel niet meer als vroeger in trek'.¹ De ontwikkeling van de stad in zijn middeleeuwse vorm was omstreeks 1530 voltooid, toen ze haar grootste omvang had bereikt en de ruim 2.000 huizen door ongeveer 10.000 inwoners bewoond werden. De watersnood van november 1530 die Noord-Beveland gedurende veertig jaar en de stad Reimerswaal definitief deed verdrinken leidde ertoe dat de vaargeulen naar Bergen op Zoom minder geschikt werden voor de scheepvaart. De huidige Westerschelde werd voorgoed de hoofdverkeersader naar zee voor de handel te water in het Schelde-estuarium.²

Het uitbreken van de Tachtigjarige Oorlog (circa 1568) zorgde ervoor dat Bergen op Zoom een heel ander belang kreeg, namelijk dat van een strategisch gelegen vestingstad waarmee in de oorlog het pleit kan worden beslist. De Spanjaarden zagen dit onmiddellijk in en de hertog van Alva liet in 1574 door één van zijn genieofficiërs, de ingenieur Cesar Capuciniani, van de strategische plaatsen Tholen, Steenberg en Bergen op Zoom een vestingdriehoek maken. Bossen werden geroid, heuvels afgevlakt en waterlopen voor inundatie

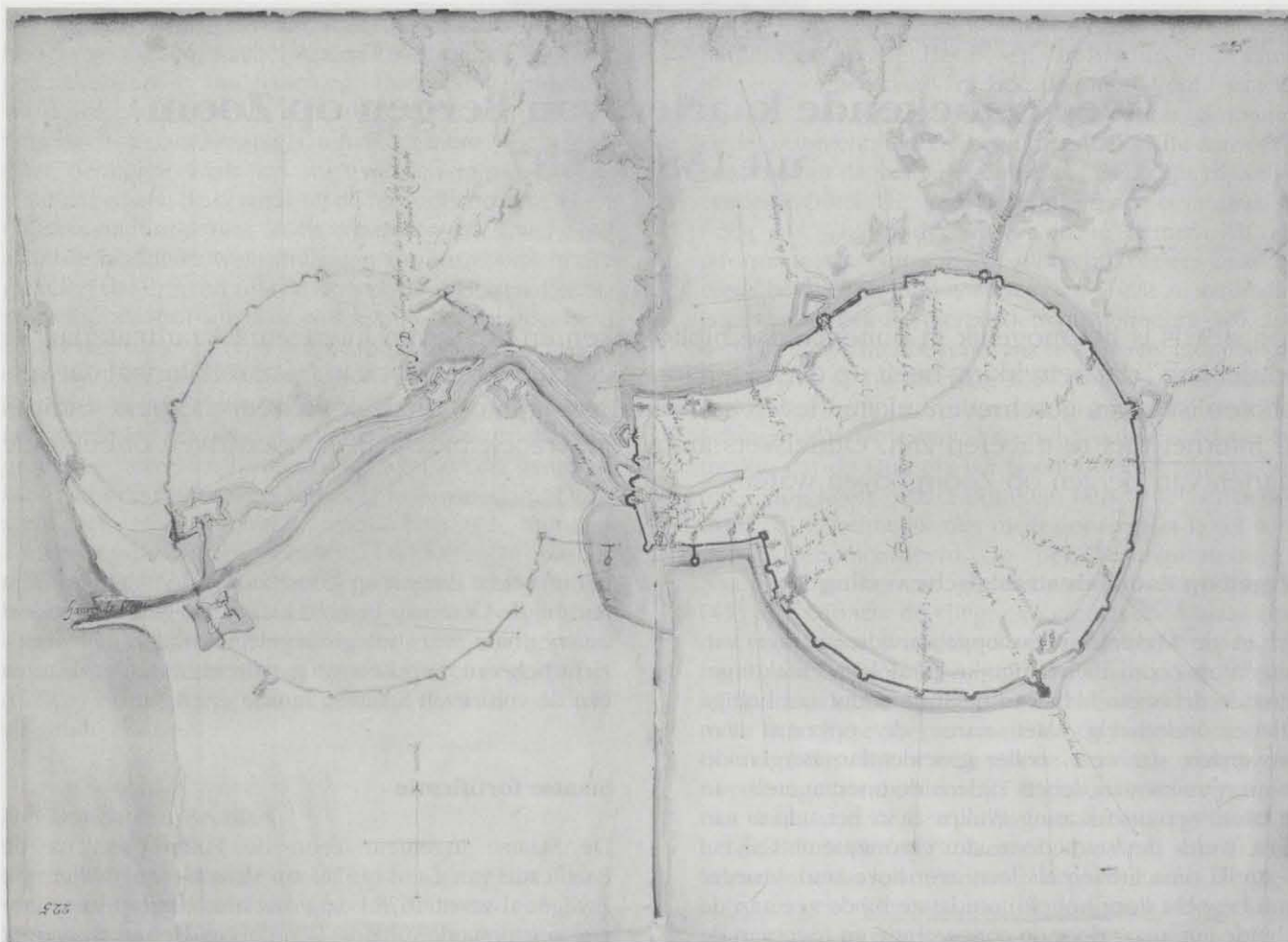
benut. Nadat Bergen op Zoom zich in 1579 aangesloten had bij de Unie van Utrecht kwam het gewest Zeeland de voor haar zeer strategisch gelegen stad in militair opzicht beheren. Een Zeeuws garnizoen nam de plaats in van de verdreven Spaanse huurtroepen.³

Staatse fortificatie

De Staatse ingenieur Leon de Futere was na de Pacificatie van Gent (1576) op verzoek van Willem de Zwijger al vanaf 1578 bezig met het ontwerp van nieuwe vestingwerken voor Bergen op Zoom en vanuit Zeeland kwam de ingenieur Germain le Febvre in 1579 en 1580 naar de stad. Diens collega Abraham Andriessen, de grondlegger van het vestingplan van Willemstad, werd door de Staten van Brabant in 1584 naar Bergen op Zoom gestuurd, maar moest spoedig vertrekken naar het bedreigde Antwerpen.⁴ De uit deze laatste stad afkomstige koopman Daniel van der Meulen trad in dit jaar als gezant op voor de Staten van Brabant bij de Gecommitteerde Raden van Zeeland. Bij gebrek aan middelen, zo valt te lezen in de instructie voor Van der Meulen (augustus 1584), en uit angst 't gebruyck vande riviere te verliesen' werden Zeeland en Holland uitgenodigd 'de stad van Bergen met competente getale van volck van oorlog te versien'. Het is volgens de instructie 'eene zeker ende gewisse zaecke' dat de vijand de stad 'promptelijck met groote macht zal belegeren'.

Naast verzoeken om troepen en kanonnen dringen de Staten verder dan ook aan 'met alder haesten op de verzekertheit derzelver stadt te versien'. Ook in de instructie voor een bezoek door Van der Meulen aan Gedeputeerde Staten van Zeeland in september 1584 wordt door Levinus Calvart namens de Staten van Brabant vanuit Antwerpen gewag gemaakt van bedreiging van het havenhoofd van Bergen op Zoom door de Spanjaarden en de noodzaak van onmiddellijke fortificatie.⁵ Daarna werd er wel het één en ander gedaan. In september 1585 werd door twintig mannen een loopgraaf aangebracht bij het fort aan het havenhoofd en in mei 1586 werd 6.000 gulden beschikbaar gesteld voor de fortificatie uit de 'brantschattinge ter platten lande'.⁶ Vanwege de Spaanse dreiging na het verlies van het na-

Dr. F. Westra promoveerde in 1992 aan de Rijksuniversiteit Groningen op een proefschrift over militaire ingenieurs en fortificaties tijdens de Tachtigjarige Oorlog. Sinds zijn eerste artikel in 1983 in *Caert-Thresoor*, heeft hij voornamelijk gepubliceerd over onderwerpen betreffende historische kartografie, landmeters en ingenieurs in de 16de en 17de eeuw. Momenteel is hij werkzaam als directeur van een arthouse-bioscoop in Groningen.

1. Vestingplattegrond van Bergen op Zoom door Johan van Rijswijk (1586) (foto met toestemming van The British Library, Galba CX f213).

bijgelegen Antwerpen, werd op bevel van prins Maurits overgegaan tot het opstellen van een uitgebreid rapport en advies over de fortificaties van Bergen op Zoom. De prins zocht hiervoor één van zijn meest ervaren ingenieurs uit, Johan van Rijswijk, een uit het Land van Altena afkomstige jonkheer, die samen met Adriaan Anthonisz. beschouwd kan worden als de belangrijkste ingenieur in Staatse dienst vóór het jaar 1600. Hij was sinds 1586 monstercommissaris en ingenieur in Zeeland en door de Raad van State was hij tegelijkertijd benoemd tot 'generael van de fortificatiën' in de Nederlanden. In het najaar van 1586 verbleef hij geruime tijd in Bergen op Zoom om zijn rapport te vervaardigen. De stad beviel hem kennelijk zo goed, dat hij de Staten van Zeeland zelfs toestemming verzocht om zich er metterwoon te mogen vestigen.⁷

Het rapport Van Rijswijk

Zoals de ingenieur het zelf zegt, debatteert hij in zijn verhandeling over offensieve en defensieve maatregelen die nodig zijn om de verdediging van de stad afdoende te regelen. De stad had in zijn ogen twee zwakke punten: de lengte van de passage naar zee en de door zijn grote omvang defensieve zwakte. Het havenkanaal was zó belangrijk voor aan- en afvoer van men-

sen en voorraden dat het met forten zodanig versterkt moest worden, dat de vijand de lust benomen werd om aan te vallen. Als maatregelen beval Van Rijswijk aan om een groot bolwerk voor de stadsmuren op te werpen van waaruit het havenkanaal met kanonnen kon worden bestreken; daarnaast versterking van de oude forten en de aanleg van nieuwe forten, alsmede het weghalen van oude dijken die – bij laag water – de vijand een strategisch voordeel zouden kunnen bieden. De forten aan het havenhoofd zouden zó sterk moeten zijn dat ze zelfs behouden konden worden, wanneer de stad al gevallen zou zijn.

Het andere zwakke punt was de grootte van de stad zelf, waardoor er erg veel manschappen benodigd waren (wel 25 procent meer dan die van een aanvallend leger) om haar succesvol te verdedigen. Volgens Van Rijswijk waren er twee manieren om dit nadeel te ondervangen. Enerzijds zou de bestaande muur aan de binnenzijde voorzien kunnen worden van een onderwal met een borstwering van waaruit met kanonnen de vijand over de oude muren heen onder vuur genomen kon worden. De beste oplossing zou anderzijds zijn om de geheel ronde stad te omgeven met een zevental redelijk grote bolwerken (met een front van 300 en flanken van 120 voet), met elkaar verbonden door courtines (verbindingswallen). Zelfs wanneer de stad zou worden aangevallen door een leger van 50.000 man met honderd

kanonnen zou zij het moeten kunnen uithouden. De kosten hiervan zouden echter wel 80.000 gulden bedragen, op te brengen door het platteland van Brabant. Tenslotte zou de waterloop de Zoom verlegd moeten worden om meer water in de grachten te krijgen. Voor beide opties heeft Van Rijswijck een tekening vervaardigd. Die van de duurdere fortificatie is helaas niet overgeleverd, wel de pentekening die de fortificatie van de stad voorstelt 'la moins desensive qui se peut imaginer' ('het minst kostbaar als voorstelbaar'). De pentekening bevindt zich in een ingenaaide band met originele archiefstukken uit de Tachtigjarige Oorlog met betrekking tot de Nederlanden in de British Library. Deze archiefstukken werden destijds voor de Britse overheid verzameld door Engelse diplomaten en militairen.⁸

De kaart van Johan van Rijswijck

In eerste instantie maakt de kaart van Johan van Rijswijck een curieuze indruk door de twee cirkels die afgebeeld lijken te zijn. Nadere bestudering leidt tot de conclusie dat de linker cirkel een afdruk is van de dikke zwarte inktlijn, die de oude stadsmuren van Bergen op Zoom op de rechterzijde aangeeft en op de linkerzijde is doorgedrukt (hetgeen aantoonde dat in dit geval de kaart dubbelgevouwen werd bij het innaaien in de band). Het gaat om een gekleurde pentekening op een vel van 38 bij 50 centimeter. De overige gebruikte kleuren zijn blauw voor water en geel voor (hoger gelegen) zandgronden en dijken. Het noorden ligt boven, getuige de windroos aan de linkeronderzijde. Als we de plaats waar het havenkanaal vanuit het westen de oude stadsmuren kruist als uitgangspunt nemen, dan komen we eerst een klein ravelijn tegen aan de noordzijde bij de aansluiting van de stadsgracht op het havenkanaal. Met de klok meedraaiend komen we langs de Steenbergse poort (met ravelijn), de Bagijnepoort (waar de watergang de Zoom de stad binnenkomt), de Wouwse poort (met ravelijn), de Bospoort en weer helemaal terug aan de zuidzijde van het havenkanaal de Havenpoort met een klein ravelijn. Verder tekent Johan van Rijswijck een fort aan de zuidzijde in de knik van het havenkanaal en een nieuw fort aan de noordzijde aldaar waarvan hij schrijft dat de Engelse commandeur Sidney 'desire de faire seste petiet fort pour asseurer la havre' ('wenst dit kleine fort te maken om de haven te verzekeren'). Tenslotte liggen er nog twee forten bij de monding van het havenkanaal (het Noordfort en de Waterschans), die vernieuwd of opnieuw geconstrueerd moeten worden. Op diverse plaatsen in de vesting en de forten zijn voorts kanonnen afgebeeld, staat vermeld hoe zwaar ze zijn en is met een lijn aangegeven welk schootsveld er mee gerealiseerd kan worden.⁹

Spaanse dreiging

Ondanks de val van Antwerpen en het daardoor alleen maar toegenomen strategisch belang van Bergen op Zoom bleek de stad begin 1587 evenwel nog steeds niet goed versterkt te zijn. De Staatse ingenieur Pieter Timmermans stelde in januari 1587 een memorie op voor het stadsbestuur 'met allen den bolwercken,

sterckten en andere gelegentheden [...] naer tekening metter penne afgetrocken ende geteeckent'. Helaas is deze tekening niet overgeleverd.

Ook de Engelse gouverneur Balfour drong in april 1587 aan op uitvoering van grote werkzaamheden aan de fortificatiën, met name aan de Steenbergse poort, en wist hiervoor geld los te krijgen bij de prins die toezegde 'zelve eerstdaags hier af te vaardigen zeker geexperimenteerde ingenieurs'. Er werd dan kennelijk eindelijk een beslissing genomen, want eind juli was Johan van Rijswijck in Bergen op Zoom doende met het afsteken van de werkzaamheden en het verrichten van inspecties.¹⁰ In de Staten van Zeeland werd zijn rapportage besproken en kreeg de ingenieur opdracht om de ontbrekende courtines ten overstaan van de drost en burgemeesters van Bergen op Zoom aan te besteden.¹¹ Ook tijdens spoedoverleg op kasteel Rammekens (bij Vlissingen) in augustus 1587, naar aanleiding van het verlies van de stad Sluis, tussen de afgevaardigden van de Staten-Generaal en de prins drong deze er op aan dat 'tot Bergen de gebreken fortificatie worde gevoirdert', dat wil zeggen 'bevorderd' en gerealiseerd.¹²

Een Engelse schetskaart

Uit dezelfde periode beschikken we over de rapportage van kapitein Morgan Woollphe (Wolff) aan zijn superieur, de 'secretary of state' sir Francis Walsingham in Londen, over de toestand in Bergen op Zoom. Hij maakte melding van het feit, dat hem opgevallen was dat de prins van Oranje in het leger altijd gebruik maakte van kaarten en modellen en hij vervaardigde bij zijn relaas zelf dan ook een schetskaartje met toelichting. Het gaat om een niet gekleurde pentekening van 25 bij 35 centimeter met het noorden boven. Deze schetskaart bevindt zich als los archiefstuk in de State Papers, sectie Holland, berustende in het Public Record Office in Londen.

Om een algemene indruk te geven, staat binnen de omtrek van de stad geschreven dat van de 1.800 huizen er in de loop der jaren 450 waren 'verspild' aan soldaten en er weer nieuwe huizen bijgebouwd werden. De kaart geeft de omtrek van de stad weer met de belangrijkste strategische punten en objecten. Water wordt weergegeven met puntjes. Waar het havenkanaal vanuit het westen de stad bereikt is bij de Waterpoort aan de noordzijde een half ravelijn weergegeven. Aan de noordwestzijde van de stad staat een bolwerk getekend (later wel bekend als Morgans ravelijn), dat gezien de toelichting – 'in makynge' – nog aangelegd wordt. Als we oostwaarts gaan langs een molen komen we bij een bolwerk ('allreadye made') met poortgebouw, dat de Steenbergse poort voorstelt. Noordoostelijk ligt bolwerk nummer 4 (bij de Bagijnepoort), waar de watergang de Moervaart die omschreven wordt als 'zome fluvia' (rivier Zoom) de stad bereikt. Verder met de klok meedraaiend ligt aan de oostzijde van de stad bij een drassig gebied een nieuw bolwerk bij de Wouwse poort dat ook 'alreadye made', dus gereed was. Via bolwerk nummer 3 (vlakbij de Bospoort) komen we aan de zuidzijde van de stad langs een rondeel, bolwerk nummer 2 (een voorloper van het Belvédèrebolwerk) en een groot bolwerk dat een tweede nat gebied beschermt dat met

bevolking en volgens Wolff was dit voor de Spaanse tegenstander een grotere tegenslag dan de fortificatie van alle andere grensvestingen.¹³

Uit de kaart van Wolff blijkt dat in 1587 de werkzaamheden voortvloeiend uit het plan van Johan van Rijswijck al wel begonnen waren. Op 19 juni meldde Wolff, dat door een ander gebruik van het vloedwater en het aanbrengen van een sluis in het bolwerk voor de Bagijnepoort de grachten beter gevuld werden met water.¹⁴ Niet blijkt wat de vorderingen zijn bij de forten aan de monding van het havenkanaal. De burgers van Bergen op Zoom werden in de maand augustus zelfs verplicht tot graafwerkzaamheden, hoewel dit niet echt een succes werd, want de militaire leiding constateerde spoedig dat de werkzaamheden 'zeer slappelijk' werden uitgevoerd.¹⁵ Daarnaast droegen veel werkzaamheden, zoals uit de fortificatierekening blijkt, het karakter van achterstallig onderhoud, zoals het repareren van palissades, bruggen, wachthuizen en het planten van doornen hagen. Maar er werden ook nieuwe borstweringen opgericht, nieuwe posities ingericht voor kanonnen, nieuwe wachthuizen gebouwd en er arriveerden schepen uit Amsterdam met hout, dat bestemd was voor de nieuwe fortificatie.¹⁶ Het bleek voldoende te zijn om het Spaanse beleg in 1588 te kunnen doorstaan, waarbij ook de doelstelling werd gerealiseerd dat de forten aan de monding van het havenkanaal sterk genoeg waren om uit handen van de vijand te blijven.¹⁷

Besluit

De twee hier besproken kaarten geven een mooi inzicht in een tussenstand van het kartografisch geschiedbeeld van de verandering van een ouderwetse Nederlandse vestingstad tijdens het begin van de Tachtigjarige Oorlog. Bergen op Zoom ziet er op de kaarten van Jacob van Deventer en Braun en Hogenberg nog uit als de traditioneel ommuurde Middeleeuwse stad waar zich aan de westzijde bij de haven een voorstad ontwikkeld heeft. De kaart van Johan van Rijswijck uit 1586 is de eerste, waarop moderne forten en ravelijnen worden weergegeven en waarmee door weergave van geologische factoren de strategische positie wordt verkend en geanalyseerd. Op de schetskaart uit het Engelse leger wordt de opdrachtgever duidelijk gemaakt hoe met de aanleg van nog vier nieuwe bolwerken de stad beter verdedigbaar wordt gemaakt. Een eerste indruk hiervan geeft de prent van het beleg van Bergen op Zoom uit 1588. Tevens worden hiermee de contouren zichtbaar van de latere ontwikkeling van de vesting, zoals die zichtbaar is op de plattegrond van Joan Blaeu uit 1649.¹⁸ Nader onderzoek in Belgische, Spaanse en Italiaanse kaartencollecties, waar mogelijk nog onbekend kaartmateriaal afkomstig van het Spaanse leger berust, zal moeten uitwijzen of nog meer nuances kunnen worden aangebracht in het historisch kaartbeeld van Bergen op Zoom.¹⁹ Door de rol, die de Engelsen hebben gespeeld in de verdediging van de Nederlanden tijdens de Tachtigjarige Oorlog, zijn de beide hier besproken kaarten overgeleverd in Engelse archiefcollecties en kunnen zij nu nog bijdragen tot een beter inzicht in de historische gebeurtenissen uit deze periode.

NOTEN

1. Cornelissen, J. / *Uit de geschiedenis van Bergen-op-Zoom in de 15de eeuw*. – 's-Gravenhage, 1923. – blz. 24-25.
2. Cornelissen (1923), blz. 25; Sloomans, K. / *Bergen op Zoom een stad als een huis*. – Zaltbommel, 1974. – blz. 39-40.
3. Sloomans (1974), blz. 41.
4. Westra, F. / *Nederlandse ingenieurs en de fortificatiewerken in het eerste tijdperk van de Tachtigjarige Oorlog, 1573-1604*. – Alphen aan den Rijn, 1992. – blz. 31, 32, 102.
5. Jongbloet-Van Houtte, G. / *Brieven en andere bescheiden betreffende Daniel van der Meulen 1584-1600*. – 's-Gravenhage, 1986. – (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, grote serie, 196). – blz. 13, 31.
6. Gemeentearchief Bergen op Zoom, Archief Secretarie 32, f. 100vso en 107vso.
7. Westra (1992), blz. 49.
8. British Library, Manuscript Department, Galba CX, f. 110-119.
9. British Library, Manuscript Department, Galba CX, f. 213vso-214.
10. Gemeentearchief Bergen op Zoom, Archief Secretarie 32, f. 115, 133 en 155vso.
11. Rijksarchief Zeeland, Staten Archief 16254, f. 118vso.
12. Japikse, N. (ed.) / *Resolutiën der Staten-Generaal van 1585-1587*. – 's-Gravenhage, 1921. – blz. 518.
13. Public Record Office London, State Papers 84/14, f. 208-209.
14. Public Record Office London, State Papers 84/15, f. 115.
15. Ham, W.A. van / *De vesting Bergen op Zoom en bijbehorende werken*. – In: *Atlas van historische vestingwerken: Noord-Brabant*. – Utrecht, 1996. – blz. 51.
16. Gemeentearchief Bergen op Zoom, Archief Secretarie, 4721.
17. Ham, van (1996), blz. 59.
18. Sloomans (1974), blz. 34, 43 en 46.
19. Bedoelde kaarten worden onder andere genoemd in: Heuvel, C.M.J.M. van den / *Papiere Bolwercken. De introductie van de Italiaanse stede- en vestingbouw in de Nederlanden (1540-1609) en het gebruik van tekeningen*. – Alphen aan den Rijn, 1992. – blz. 161.

SUMMARY

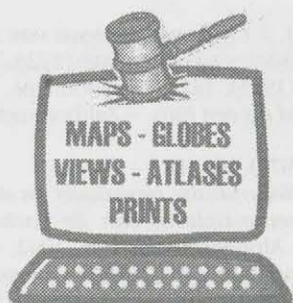
Two unknown maps of Bergen op Zoom from 1586/1587

The medieval town of Bergen op Zoom lost its position as a key merchant city when shipping from Antwerp to the North Sea increasingly took the route through the Scheldt estuary via Westerschelde. Bergen op Zoom became instead a key city in the warfare between the Spanish and the revolting Netherlands because of its strategic position in regard to Antwerp and to the Province of Zeeland.

The States of Zeeland were especially keen to have the city well fortified and they instructed one of the most famous Dutch military engineers, Johan van Rijswijck, to report on the fortifications. His extensive report (1586) on the merits of the (possible) fortification of Bergen op Zoom was accompanied by two maps, one of which is in the Department of Manuscripts of The British Library.

The second map is a situation sketch drawn by a Captain Wolff, of the Bergen op Zoom garrison, for the information of his superiors in England; it can be found in the State Papers of Holland in the Public Record Office, Kew, Surrey. This sketch depicts the elements of the Van Rijswijck proposals that had already been carried out in 1587.

Both maps were hitherto unknown in the Netherlands, but they fill in a gap in the cartographic history of Bergen op Zoom.

PAULUS SWAEN

INTERNET MAP-AUCTIONS

March 1-12th / May 17-28th, 2002

Next auction September 1-10th, 2002

www.swaen.com

Email: paulus@swaen.com
Tel. France +33 (6) 89462340
Fax France +33 (1) 34782159

Please visit our NEW Paris office!

IMAGO MUNDI

The International Journal for
the History of Cartography

IMAGO MUNDI is the only international scholarly journal solely concerned with the study of early maps in all its aspects. The illustrated articles, in English with trilingual abstracts, deal with all facets of the history and interpretation of maps and mapmaking in any part of the world, at any period.

Each annual volume includes:

- Articles
- Bibliography
- Reports, notices and obituaries
- Book reviews
- Chronicle

IMAGO MUNDI is published each summer.

The cost of the annual volumes is as follows:

Vols 43 (1991) onwards £30 (US\$60)
Vols 27-42 £25 (US\$50)

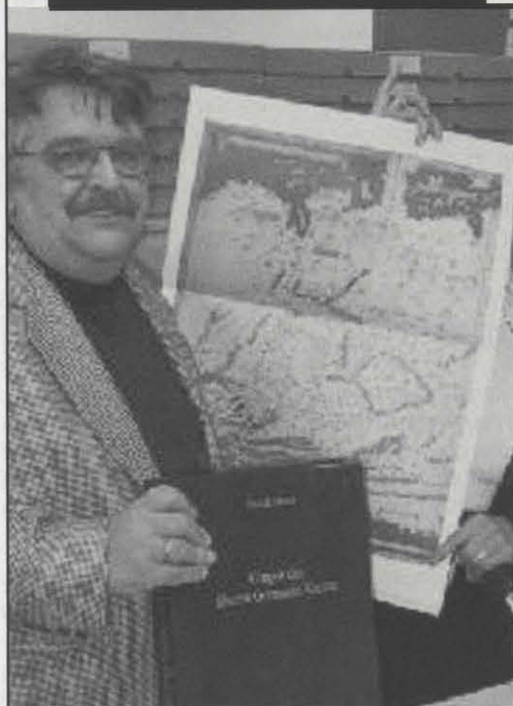
Prices are inclusive of surface postage.

For further details see:

<http://ihr.sas.ac.uk/maps/imagom.html>

To order send £30 (US\$60) to: IMAGO MUNDI, c/o The Map Library, The British Library, 96 Euston Road, St Pancras, London NW1 2DB, United Kingdom.

Verschenen:

Corpus der älteren Germania-Karten

Ein annotierter Katalog der
gedruckten Gesamtkarten des
deutschen Raumes von der
Anfängen bis zum 1650.

- Peter H. Meurer

Tekstdeel 515 pagina's met 316 afbeeldingen
Kaartenmap met 151 kaarten, waarvan 7 in kleur.

Prijs € 295,-

ISBN 90 6469 756 6
Canaletto/Repro-Holland B.V.
Postbus 107
2400 AC Alphen aan den Rijn
telefoon 0172 444 667 - fax 0172 440 209

Een naamkundig hulpmiddel voor oude atlassen

In het voorwoord bij de eerste editie van zijn in 1570 verschenen *Theatrum Orbis Terrarum*, beschouwd als de eerste moderne atlas, schrijft Ortelius het volgende over de op de achterzijde der kaarten opgenomen teksten: 'Op die manier zullen de beoefenaars van de geografie in de bij de kaarten behorende teksten [...] zowel als in de kaarten zelf als het ware de beschikking hebben over een winkel, uitgerust met alle gereedschappen die voor zo'n onderneming nodig zijn' (Van den Broecke, 1996).

Eén van de gereedschappen of hulpmiddelen die aan het eind van het *Theatrum* in deze teksten is opgenomen is een concordantie van klassieke en moderne geografische namen getiteld 'Antiqua regionum, insularum, urbium, oppidorum, montium, promontorium, sylvarum, pontium, marium, sinuum, lacuum, paludum, fluviorum, & fontium nomina, recentibus eorundem nominibus explicata; auctoribus quibus sic vocantur, adiectis'. Dat kan men vertalen als 'Vroegere namen van streken, eilanden, grote en kleine steden, bergen, heuvels, wouden, binnenzeeën, zeeën, baaien, meren, moerassen, rivieren en bronnen, verduidelijkt aan de hand van hun huidige namen en van de auteurs die die namen gebruikten'. Het ging hier niet om de eerste concordantie van plaatsnamen in hun klassieke en moderne versies; het ging wel om de eerste die verschillende versies van de moderne namen bracht en die daarom beschouwd kan worden als een eerste lijst van exoniemen.

Vroege gedrukte versies van de *Geographia* van Ptolemeus bevatten slechts een lijst van plaatsnamen uit de oudheid met hun coördinaten; voorbeelden daarvan zijn de in 1477 in Bologna en de in 1482 in Ulm uitgegeven versies. De in 1540 door Sebastiaan Münster in Basel uitgegeven editie van de *Geographia* kende een concordantie van de klassieke en moderne namen met hun coördinaten, gerangschikt per land. De bijbehorende 'Appendix' Geographica bevatte de sectie 'Quorundam priscorum nominum transmutatio', welke voor Spanje, de Britse eilanden, Frankrijk, Duitsland en Italië elk twintig tot veertig naamparen bevatte.

Ortelius' atlas was daarmee dus de eerste, die een volledige en geïntegreerde lijst van zowel moderne als klassieke namen bevatte. Een ander hulpmiddel werd gevormd door de op de achterzijden opgenomen tek-

sten, die de afgebeelde landen beschreven. Deze begannen meestal met een etymologisch getinte verhandeling over de huidige landnamen. Het is trouwens niet zo dat de spelling van de in de tekst gebezigde naamversies noodzakelijkerwijs overeenkwam met die in de namenlijst dan wel op de kaart. Hoe ziet die lijst van Ortelius er nu uit?

Ortelius' woordenboek van plaatsnamen

Deze lijst – die in de eerste editie van de atlas was opgenomen met de titel 'Antiqua regionum, insularum, etc' – werd voortdurend uitgebreid, zodat hij geleidelijk aan de omvang kreeg van een woordenboek. De editie van 1571 van het *Theatrum* bevatte al een sterk verbeterde versie met de nieuwe titel 'Synonymia locorum geographicorum' en in latere edities kreeg dit deel een dusdanige omvang dat het in een aparte publicatie werd omgezet (1579), los van het *Theatrum*. We zullen hieronder echter alleen de lijst bestuderen zoals afgedrukt in de eerste editie van de Latijnse versie.

Ortelius vermeldt tenminste twaalf oudere plaatsnamenwoordenboeken (Meurer, 1998), maar zijn versie is de eerste die als hulpmiddel in een atlas bedoeld is. De eerste editie van zijn eigen lijst bevat zowel een serie Latijnse namen, waaraan de moderne namen zijn toegevoegd, als een serie moderne namen met hun klassieke equivalenten. Beide secties bevatten ongeveer 2.100 namen (Meurer, 1998) en geven eerst hetzij de moderne of klassieke namen, gevolgd door een beschrijving van het benoemde object en zijn locatie, vervolgens door de corresponderende klassieke dan wel moderne naamversie en tenslotte door verwijzingen naar de auteurs in wier werk de oude naamversies gevonden waren.

De namen verwijzen voornamelijk naar geografische objecten in het Middellandse-Zeegebied, wat logisch is aangezien alleen Latijnse teksten ten behoeve van de klassieke namen werden onderzocht. Er is geen sprake van namen die naar Amerika verwijzen en er zijn nauwelijks Scandinavische namen. Omdat er ook Latijnse teksten uit de Middeleeuwen en de Renaissance als

Prof. dr. F.J. Ormeling is hoogleraar kartografie aan de Universiteit Utrecht en voorzitter van de Disciplinarygroep Kartografie aldaar. Hij organiseert sedert 1991 in het kader van de internationale congressen over de geschiedenis van de kartografie de seminar-serie 'Teaching the history of cartography'. Hij vertegenwoordigt Nederland in de United Nations Group of Experts on Geographical Names.

bronnen gebruikt zijn, bevat de lijst veel namen uit Midden-Europa die men als latere constructies kan beschouwen, ofwel verlatijnde versies van de ter plaatse gebezigde namen.

Dat de lijst als hulpmiddel ter beschikking werd gesteld aan de atlasgebruikers is iets nieuws en berust waarschijnlijk op het feit dat Ortelius kartografische expertise combineerde met een grote kennis van klassieke teksten. Maar bovendien is zijn 'Antiqua regionum, insularum' een eerste aanzet tot een moderne lijst van exoniemen, of op zijn minst van verschillende naast elkaar gebruikte naamversies (want een eis voor een exoniem is dat het om een van de plaatselijk officiële vorm afwijkende naamversie gaat en plaatsnamen waren in die tijd nog niet officieel vastgesteld). Eén van de mooiste voorbeelden daarvan is het lemma 'Antwerpen' (de Latijnse naamversie is hierbij in Romeinse hoofdletters aangegeven, terwijl de talen waarin de verschillende contemporaine naamversies voorkomen, ofwel de volkeren die deze talen bezigen, cursief staan. *Anglicè* betekent dan 'in het Engels', *Turci* zijn de Turken en *Turcicè* betekent 'in het Turks' etcetera; *incolae* is Latijn voor 'inwoners' en *vernaculè* betekent 'in de volkstaal'); *AMBIVARITI*, met de alloniemen *ANTVERPIA* en *HANDOVERPIA*, *Latinè*, Antwerpen *vernaculè*, Antorff *Germanicè*, Anvers *Gallicè*, Enberes *Hispanicè*, Anuersa *Italicè*, Antwerp *Anglicè*.

Voor het land, waarin Antwerpen gelegen was, vinden we in het woordenboek (de lemma's heb ik ter onderscheid tussen kleiner/groter dan-tekens geplaatst) : <GERMANIA> *Incolae* Teutschlandt, *Itali* Alemagna, *Græci* Elemags, *Turci* Alamā. Op de Germaans-Romaanse taalgrens vinden we <ATHESIS> *Ladice Italicè*, Etsch *Germanicè*. <IVLIVM CARNICVM> wordt vertaald als Villach *aut* Villaco *Italicè*; <TRIDENTUM> Trento *vel* Triendt. Voor <SCALDIS/TABVDA> vinden we De Schelde *Germanicè* en l'Escault *Gallicè*; we vinden ARDVENNA naast Lütticherwaldt; voor <HAGINOIA> Henault *incolis*, Henegow *Flandriae*; voor <EBVRONES> vinden we Liege *alias* Luyck. Er komen slechts enkele verwijzingen voor naar Engeland: <GRANTA> Cair Grand *Britannicè*, Grantebridge *Saxonicè*, Camebridge *nunc corruptè*; <AVALONIA> Inis Aualon *Britannicè*, Inis Witrin *Anglicè* of *Saxonicè*.

Wolfgang Lazius is de zegsman voor de vele naamparen voor Hongarije; hij wordt telkens in de tekst als bron genoemd wanneer naamparen uit dit gebied opduiken. Deze verwijzingen hebben het volgende model: <CLAUDIOPOLIS> Kolosuar *Hungaricè*, Clausnburg *Germanicè*. In totaal zijn achttien naamparen uit dit gebied aangetroffen in de lijst. Op de Romaans-Turkse taalgrens vinden we: <EPIDAVRVS> Ragusi, Dobronicha *Turcicè*; <MELANE> mons, Sinai *Christianis* Turla *Mauris*; <METELITES> Rosetto *nostris*, Raschit *Turcis*; <GRAECIA> *incolis* Græcis Romechi, *Turcicè* Horomelis; <EVBOEA> Negroponte, Egribos *Turcicè*. <CONSTANTINOPOLIS> *Turcis* Stambol, *Græcis* Stimhoili. <HAEMVS MONS> wordt vertaald als Monte argentaro *Italis*, Balkan *Turcis*, Cumouiza *Slavis*.

Op de Germaans-Slavische taalgrens vinden we: <BALTICVM MARE> *Germani* Oostzee, *Rhuteni* Wareczkouie morie. Nog verder verwijderd zijn: <RHA> Volga *Rhutenicè*, Edel *Tartaricè* en <CERNE> Madagascar *incolis*, S.Laurentij *Hispanis*. Voor de hoofdstad van

Egypte vinden we: <BABILON>, *Italicè* Cairo, *Arabicè* Mazar/Mizir, *Armenicè* Massar, *Chaldaicè* Alchabyr, *Hebraicè* Mesraim.

In deze eerste atlas vinden we dus een concordantie voor alle namen en zelfs als die concordantie er vooral een is tussen klassieke en moderne namen bevat hij toch ook de eerste kruisverwijzingen tussen verschillende moderne naamversies voor dezelfde objecten (alloniemen) in de vorm van een serie exoniemen.

Deze concordantie was alleen opgenomen in de Latijnse versie. De reden voor Ortelius om hem in de Nederlandse versie weg te laten was dat 'dat selfde onnoodigh ende onprofytelyck achtende voor den Duytschen lesere' (Nederlandse editie 1571). Omdat de niet-Latijnse edities als minder wetenschappelijk en meer praktisch beschouwd werden, werd daarin na de kaart van de Nederlanden een sectie ingevoegd over de plaatsnamen in de Nederlanden, welke vaak zowel een Franse als Nederlandse naamversie kenden, hetgeen verwarrend kon zijn voor vreemdelingen. In de in 1606 uitgegeven Engelse versie van het *Theatrum* is de titel van deze sectie op pagina 34: 'GERMANIE on this side RHENE, commonly called THE NETHERLANDS or THE LOW COUNTRIES'. Men kan er de volgende tekst vinden bij figuur 1: 'Whereas the inhabitants in most places speake both the Dutch and French languages, and the countrey for traffique and other occasions is frequented by Spaniards and strangers of sundry nations; hence it is that divers cities, townes, and rivers, are called by more names than one: for every man calles them according to his owne language, by a name much differing from the proper name used by the inhabitants. The ignorance of which multiplicitie of names hath made some authours (otherwise not to be discommended) to fall into intolerable errors; and amongst the residue, Dominicus Niger in his Geographie; who puts down Anversa instead of Tarauanna; and Antoropia (which notwithstanding in the copie printed by Henrick Peterson he corruptly calles Antropicia) he placeth upon the banke of Tabuda, thirty leagues from Tarauanna; whereas all men know, that Antoropia and Anversa signifie one and the same citie of Antwerpe. Likewise Machelen and Malines, Leodium and Liege, Noviomagum and Nieuweghen, Traiectum on the Maese and Trait (for which he falsly writes Trecia) he supposeth to be two several townes, ech couple; whereas in very deed they signifie but one. [...] But being utterly unacquainted with the state of our countries, his errors may seeme the more pardonable. Howbeit, lest others, studious in Geography, should fall into the like absurdities, I thought good to annex unto this page the cōmon synonymas or sundry names of certaine particular places.'

Mercator

De 'volledige' *Atlas sive Cosmographiae Meditationes de Fabrica mundi et de Fabricati figura*, van Gerard Mercator, werd in 1595 in Duisburg en Düsseldorf uitgegeven. Het merendeel van het materiaal dat deze editie bevatte was echter al eerder in verschillende secties uitgebracht, waarbij na elke sectie een lijst van plaatsnamen was opgenomen. Zo is er een 'Index Locorum

Antwerpen* in Low Dutch, in Latine *Antverpia* and *Andoverpia*; in High Dutch **Antorff**, whereof in Latine they call it also *Antorpia*; the Italians terme it *Anversa*; the Spaniards and French men *Enberes* and *Anvers*.

Aken in Dutch, in French *Aix*, and in Latin *Aquisgranum*.

Hertoghenbosche, in French *Boisseduc*, and in Latine *Silva ducalis*.

Loeven, in Latine called *Lovanium*, and in French *Louvain*.

Lisle, in High Dutch **Rijssel**, in Latine *Insula*.

Liege, in High Dutch **Luyck**, in Latine *Leodium*.

Coelen so called by the inhabitants, in French *Coloigne*, and in Latine *Colonia Agrippina*.

Dordrecht, by contraction we call *Dort*, in Latine *Dordracum*.

Machelen, in Latine *Mechlinia*, and in French *Malines*.

Tournay, in High Dutch **Dornicke**, and in Latine *Tornacum*.

Arras in French, **Atrecht** in Flemish, and in Latine *Atrebatas*.

Mabeuge, in Latine they call *Malbodium*.

Tienen, in French *Tilemont*.

Namur, the Brabanters call *Namen*, in Latine *Namurcum*.

Maestricht, and by contraction *Tricht*, is by ancient Latine writers named *Traiectum ad Mosam*.

Viset, in High Dutch **Weset**.

S. Truyen, in French *Centron*.

Thionville in French, **Ditenhofen** in High Dutch, and in Latine *Theodonis villa*.

Terrewanen and **Terrenborch** in Flemish, *Terouenne* in French: *Taruanna* in ancient Latin writers.

It was want to be the seat of a Bishop, but now it hath the name only.

Gulick, in French *Juliers*, in Latine *Iuliacum*.

Mons, the Flemings call **Bergen**.

Geersberge, which I heare is often called *S. Adrians*, and in French *Grammont*.

Ioudoigne, those Brabanters that speake high Dutch call **Geldenaken**.

Gemblours, an abbey with a small citie, in Latine *Gemblacum*.

Soigni in French, in Flemish **Senneke**.

Halle, in French *Nostre Dame de Hault*.

Cortrijck, *Courtray* in French, *Cortracum* in Latine.

Coomene, in French *Comines*.

The river **Maese**, in French is called *Meuse*, and in Latin *Mosa*.

The river **Scheldt**, in French *Escault*, is by Iulius Caesar and Plinie called *Scaldis*.

The river *Liege* in French, is in Flemish named **Leye**.

1. Lijst van in de Nederlanden gebruikelijke synoniemen, opgenomen op pagina 34 van de Engelse editie van 1606 van Ortelius' *Theatrum Orbis Terrarum*. Vetgedrukte namen staan in het origineel in gotische letters.

2. Fragment van de kaart van Polen in Mercator's Atlas (1595).

Alsoo onse Zee-varende luyden uyt Hollandt

ende Zeelandt etlijcke Fransoyse / Spaensche ende Engelsche namen / van Steden / Eylanden / haven ende houcken / gheheel absurd / vreemt / ende anders noemen dan de selfde eyghentlijck byde Franchouen / Spaengiaerden ende Engelschen respectieue uytghesproken werden : So hebben wy tot contentemente van een yeghelijken de selue alsulcke namen eerst op Nederduytsch (naer de Schippers wyse) ghestelt / daer teghens so de selue in hare tale vande voors. Natien eyghentlijck ghe-naempt / gheuseert ende uytghesproken werden.

Duytsch	François	Duytsch	Spaensch	Duytsch	Engelsch
Calis	Calais	Bilbau	Bilbao	De Soyls	Sorlinghes
Dudeman	Tour d'ordre	Lareten	Laredo	Monsbay	Monsbole
Buinen	Bouloigne	C. de pinas	C. de Pennas	Naelmuyen	Falmouthe
Seyn hooft	C. Seyn	Aucjes	Auiles	Fawijck	Foye
Dmay	Alderney	De Croinghe	La Coronna	Pleymuyen	Plymouth
C. de haech	C. de la hague	Cefarien	Cizarga	Deputwensteen	the Idefton

Tabulae Generalis Belgii Inferioris' (met coördinaten) na de aan de Lage Landen gewijde sectie, een 'Index in Galliae Tabulam Universalem' na de sectie met kaarten van het huidige Frankrijk, een 'Index Locorum Tabulae Generalis Germaniae' (voor de Duitse landen) en een 'Index Locorum Tabulae Generalis Italiae' (voor Italië), een 'Index Locorum in Tabulam Generalem Graeciae' (voor Griekenland en de Balkan), een 'Index in Angliae, Scotiae & Hyberniae Tabulam Generalem' (voor de Britse Eilanden) en een 'Index in Norvegiae & Sueciae Tabulam' (voor Scandinavië).

Deze indices bevatten de namen op de kaarten van deze secties, met hun geografische coördinaten. Ze bevatten ook verwijzingen naar andere landen, zoals 'Italiae pars' ('dit is een deel van Italië') of 'Angliae pars'. De namen zijn meestal de plaatselijk gebruikelijke namen, dus vindt men op de kaart van Frankrijk (*Galliae Tabula*) en ook in de indexlijst, die ernaar verwijst, namen zoals 'Antwerpen' (in plaats van 'Anvers'), 'Basel' (in plaats van 'Basle'), 'Maes' (in plaats van 'Meuse') en 'Vlaanderen' (in plaats van 'Flandres'); er is slechts één enkel namenpaar te vinden: 'Mons' alias 'Bergen in Henegow'. Zowel op de kaart van de Lage Landen als in de index zijn de namen 'Scheldt' en 'Escault' opgenomen, 'Namur' zowel als 'Namê', 'Mons' zowel als 'Bergen in Henegow', 'Eems' zowel als 'Ems'. In tegenstelling tot Ortelius geeft Mercator slechts enkele voorbeelden van series exoniemen.

Mercator heeft deze verschillende namenlijstjes niet met elkaar geïntegreerd en dat is aan het resultaat te merken. Zijn kaarten zijn het resultaat van compilaties van het materiaal van andere kartografen en hij schijnt geen rekening te hebben gehouden met het feit dat eenzelfde plaats op verschillende kaarten verschillende naamversies kan hebben (Meurer, 1994). Meurer laat een voorbeeld zien van de streek rond de benedenloop van de Wisła, waarvoor Mercator informatie had ontleend aan kaarten van Zell, Grodecki en Sgrooten. Voor één en dezelfde plaats hanteren zij respectievelijk de naamversies 'Bromberg', 'Bydgostia' en 'Biltgotz' en Mercator heeft ze alledrie op zijn kaartblad *Polonia et Silesia* opgenomen (zie figuur 2).

Een ander hulpmiddel, dat Mercator introduceert, is de

graadverdeling in de kaartrand, waardoor het mogelijk is de namen in de namenlijsten op de kaart te identificeren.

In tegenstelling tot Ortelius's atlas, waarvoor bestaande kaarten naar een standaardformaat werden gekopieerd, compileerden zowel Mercator als Waghenae (zie volgende sectie) bestaand materiaal dat ze vervolgens helemaal nieuw intekenden, hetgeen in uniforme schalen resulteerde. Ze hanteerden ook beiden een standaardlegenda en hechtten beiden veel waarde aan een goede kaartbeschrifting (Ormeling, 1998). Van deze vernieuwingen was de uniforme productie van alle kaartbladen, opnieuw getekend volgens dezelfde specificaties, de meest belangrijke. Beide auteurs verstrekten ook aanwijzingen voor het kaartgebruik.

Waghenae

Lucas Jansz. Waghenae vervaardigde zijn eerste zee-atlas, de *Spiegel der Zeevaerdt*, in 1584. Het werk werd in het Engels vertaald als *Mariners mirror* (1588). Het tweede deel hiervan bevat, afgezien van de kaarten en tabellen van de zonne-inclinaties, copyrightbepalingen en aanwijzingen voor de binder, ook een lijst van Nederlandse exoniemen van buitenlandse plaatsnamen. De tekst daarvan leest als volgt: 'Alsoo onse Zee-varende luyden uit Hollant ende Zeelandt ethlicke Fransoyse/Spaensche ende Enghelsche namen van Steden/Eylanden/haven ende hoecken/gheheel absurd/vreemt ende anders noemen dan de selfste eyghentlijck by de Fransoyzen/Spaengiaerden ende Enghelschen respectieue uytghesproken worden: So hebben wy tot contentemente van een yeghelijken de selve alsulcke namen eerst op Nederduytsch (naer de schippers wyse) ghestelt/daer teghens soo de selve in hare tale vande voors. Natien eyghentlijck ghe-naempt/gheuseert ende uytghesproken werden.' (zie figuur 3).

Het gaat dus om een lijst van Nederlandse exoniemen, vergezeld van hun buitenlandse endoniemen. De lijst zelf, wellicht wat moeilijk leesbaar, is in figuur 4 in eigentijdse drukletters omgezet.

Wat gebeurde er in de edities in andere talen van de

Duytsch	François	Duytsch	Spaensch	Duytsch	Engelsch
Calis	Calais	Bilbau	Bilbao	De Sorls	Sorlinghes
Oudemant	Tour d'ordre	Lareren	Laredo	Monsbay	Monsbole
Buenen	Bouloigne	C.de Pinas	C. de Pennas	Vaelmuyen	Falmouth
Seyn hoof t	C.Seyn	Avejes	Aviles	Fawijck	Foye
Ornay	Alderney	De Croinghe	La Coronna	Pleymuyen	Plymouth
C. de Haech	C.de la Hague	Cesarien	Cizarga	Meyuwensteen	the Ideston
Jarnzee	Iarsey	C.de veynster	C.de Finisterre	Camer	Camber
Etc					

4. Lijst met Nederlandse exoniemen en bijbehorende buitenlandse endoniemen verstrekt door Waghenauer.

Spiegel der Zeevaert? Was deze procedure typisch voor gebruik op de Nederlandse markt? Blijkbaar niet. De Latijnse editie van deze atlas, het *Speculum Nauticum* (1586), bevat een dergelijke lijst niet. Dat schijnt te sporen met de Latijnse editie van het *Theatrum*, die evenmin de meer praktische serie exoniemen voor de Lage Landen bevat. De in 1588 gepubliceerde Engelse editie bevat de lijst evenmin, hetgeen verbaast. Maar de in 1600 onder de naam *Miroir de la navigation* gepubliceerde Franse editie bevat de lijst wél. Waghenauer's inleiding is daar ook letterlijk vertaald ('Comme ainsi soit que nostre gent marine D'Hollande et Zeelande, prononcent aucunes villes [...]'). Titels boven de kolommen luiden 'Flamen' [Nederlands] en 'Francois' [Frans], en de Nederlandse woorden zijn cursief gezet. Veel 'k's uit de Nederlandse editie van 1584 zijn veranderd in 'c's in deze lijst in de Franse editie; afgezien daarvan bevatten beide lijsten dezelfde serie exoniemen. De Duitse editie van 1589, *Spiegel der Seefart*, bevat ook dezelfde serie namen, in dezelfde spelling als in de Nederlandse editie. Waghenauer geeft ook de geografische lengte en breedte van een aantal plaatsen in een tabel, en voegt ook de lengte- en breedtegraadverdeling toe aan de kaartrand van de algemene overzichtskaart van Europa.

Conclusie

De van 1477 tot 1540 gedrukte edities van Ptolemeus bevatten lijsten van de klassieke namen, waarvan hij de coördinaten had bepaald. In 1540 voegde Münster de moderne namen toe aan deze lijst, per land, en vervaardigde zo de eerste concordantie tussen klassieke en moderne namen. In een korte periode (1570-1595) niet lang daarna werd zowel het principe gevestigd van de integratie van de deellijsten met klassieke en moderne namen tot algemene in atlassen opgenomen indexen (Ortelius), werd er door Mercator een begin gemaakt met de 'local names policy' (het principe van het ge-

bruik op de kaart van plaatselijk officiële namen) en werden tenslotte concordanties opgenomen van de in verschillende talen geldende naamversies voor identieke plaatsen (Ortelius en Waghenauer) waarmee de eerste exoniemenlijsten ontstonden.

NOOT

De auteur dankt de heren dr. P.C.J. van der Krogt, drs. J. Werner en drs. D. Wildeman voor hun hulp bij de voorbereiding van deze bijdrage.

LITERATUUR

- Broecke, M.P.R. van den (1996), *Ortelius Atlas Maps*. – 't Goy-Houten : HES publishers.
- Meurer, P.H. (1994), 'De Poolse kroongebieden'. – Blz. 350-360 in: M. Watelet (ed.), *Gerardus Mercator Rupel-mundanus*. – Antwerpen : Mercatorfonds.
- (1998), 'Synonymia – Thesaurus – Nomenclator. Ortelius' Dictionaries of Ancient Geographical names'. – Blz. 331-347 in: Marcel van den Broecke, Peter van der Krogt and Peter Meurer, *Abraham Ortelius and the first atlas*. – 't Goy-Houten : HES Publishers.
- Ormeling, F.J. (1998), 'Beyond Mercator'. – Blz. 7-19 in: *Proceedings of the second Anglo-Dutch seminar on Cartography, Enschede 1997*. – Amersfoort : NVK.

SUMMARY

A toponymic tool for early atlases

Up to 1540 printed versions of Ptolemy's *Geographia* contained lists of classical place-names together with their co-ordinates. In 1540 Münster added to these classical names lists of contemporary versions, by country, thus creating a concordance. Within the short timespan of 1570 to 1595 three principles were established: of having both the classical and modern name lists integrated into one general index (Ortelius); of using local officially-recommended names instead of exonyms (Mercator); and of having concordances of variant name forms in various languages in use (thus providing lists of exonyms).

@ la Carte

Deze rubriek vestigt de aandacht op bijzondere internetsites met betrekking tot de historische kartografie. De ene keer wordt één bijzondere pagina besproken, de andere keer een aantal sites met een gemeenschappelijk thema. Tips kunnen gemaild worden aan de samenstellers van deze rubriek: Elger Heere (e.heere@geog.uu.nl) en Martijn Storms (m.storms@geog.uu.nl). Via de website www.maphist.nl/ct/alacarte/index.html zijn alle hieronder vermelde links direct aanklikbaar.

In de vorige editie van @ la Carte hebben we websites van historisch-kartografische tijdschriften besproken. Deze tijdschriften verschijnen ook nog steeds in papieren vorm. Voor zover wij weten is *MapForum.Com* het enige internettijdschrift op het gebied van historische kartografie. Het tijdschrift is nogal op verzamelaars gericht.

De site is zeer eenvoudig van opzet. Op de hoofdpagina zijn links naar de dertien reeds verschenen 'nummers'. Vervolgens verschijnt er een inhoudsopgave van het betreffende nummer, waarbij op de titel doorgeklikt kan worden. Het grote manco van de site is, dat er geen zoekstelsel ingebouwd is. Er kan dus niet direct naar een bepaald onderwerp, titelwoord of auteur gezocht worden. Zelfs het doornemen van de inhoudsopgaven is niet voldoende. De titel bestaat vaak maar uit één of twee woorden, waardoor men nog geen idee van de inhoud heeft. In feite moet het artikel zelf dus bekeken worden. Ook ontbreken de namen van auteurs en redactieleden.

De artikelen worden onderverdeeld in vaste rubrieken die regelmatig terugkeren. De 'Beginner's Guide' behandelt bijvoorbeeld onderwerpen van algemene aard, zoals het gebruik van kleur of de techniek van de houtsnede. Een andere re-

gelmatige terugkerende rubriek is de 'Check-list'. Hier wordt een kartobibliografie gegeven van een bepaald gebied. Soms, bijvoorbeeld bij 'Issue' 12 (Washington DC) wordt de bibliografie voorafgegaan door een uitgebreide toelichting.

Alle artikelen worden geïllustreerd. Bij veel illustraties is het mogelijk deze in een apart venster te openen. De afbeeldingen, die dan verschijnen, zijn echter niet veel groter en scherper dan de afbeelding in het artikel zelf.

Een ander minpunt is dat nergens vermeld wordt wanneer een bepaald nummer is uitgekomen. Vermoedelijk, afgaande op de bezoekersteller, is het eerste nummer op 1 maart 1999 verschenen, maar dit wordt niet aangegeven.

Ondanks dat het tijdschrift volledig in het Engels is, worden er ook Nederlandse kaarten en onderwerpen besproken. Zo zijn er artikelen te vinden over de Van Keulen atlas (nummer 3), het fictieve eiland Gekskop (nummer 5) en een Leo Hollandicus (nummer 12).

Een internettijdschrift kan veel voordeel hebben boven een papieren versie, zoals het snel zoeken naar een artikel of auteur en mooie kleurenafbeldingen. Dit komt bij *MapForum.Com* niet echt tot zijn recht. Een gemiste kans, jammer!

ISSUE 3

Editorial

Beginner's Guide

Printing

Biography

John Rocque

The Works of

John Rocque

Check-List

Rocque's Forts &

Plans

Rocque's Proposals

L'phemera

Battle of the Nile

John Law & The

Mississippi Scheme

Indexes to the

Map Collectors'

Circle

Oddities

The Isle of Mad-Head

The Poitiers Stone

Competition

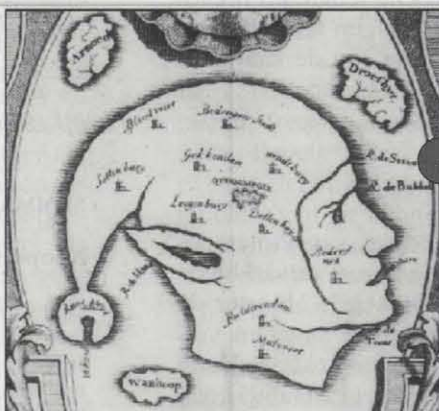
Mystery Cartouche

Reader Services

Help

To Contact Us

Homepage

The island of Madhead:
a man's head, wearing a fool's cap, with bell, but with the ears of a jackass

Principal names within the map:

QUINQUEPOIX: capital of the island, named after the headquarters of the Compagnie in the Rue Quinquempoix, Paris.

R. de Seine, R. de Teems & R. de Maas: the principal rivers of the three major countries involved: the Seine (Paris), the Thames (London) and Meuse (Amsterdam).

R. de Bubbhel: Bubbhel River

Z.Z. have: South Sea Haven, alluding to the English South Sea scheme.

M. have: ie Mississippi haven.

Blind voort: Fort Blind

Bedriegers Stadt:

Deceivers' Town

Sottenburg: Fool'sburg

Gekkendana: Fool's

Dyke

Windburg: Windburg

Leugenburg: Liarburg

Dollen huys: Madhouse

Bederf wyk: Abandoned

Quarter

Raas wyk: Noise Quarter

Adres: www.mapforum.com

Varia Cartographica

Inzendingen voor deze rubriek aan: drs. Lida Ruitinga, Bibliotheek Vrije Universiteit, Kaartenverzameling, De Boelelaan 1103, 1081 HV Amsterdam, fax (020) 444 5259, e-mail: A.H.Ruitinga@ubvu.vu.nl

Verslag 4th European Map Fair

Op vrijdag 23 en zaterdag 24 november 2001 vond in de Grote Kerk te Breda voor de vierde keer de European Map Fair plaats. Deze beurs wordt jaarlijks georganiseerd door de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden. Ook deze keer zijn de organisatoren er weer in geslaagd een goede beurs neer te zetten. De standhouders (ongeveer dertig) konden tevreden zijn en ook de vele bezoekers liepen voldaan naar buiten, al dan niet met nieuwe aanwinsten onder de arm.

Het internationale karakter van de beurs werd onderstreept door de aanwezigheid van handelaren uit onder andere Duitsland en Frankrijk. Ook de bezoekers kwamen uit heel (West-)Europa. Uiteraard waren er ook veel antiquariaten uit Nederland die een stand hadden. De donderdagavond voor de Map Fair was er al een zogenaamde 'preview' voor genodigden. Op vrijdag en zaterdag was de beurs opengesteld voor alle belangstellenden.

De locatie was natuurlijk perfect. De Grote Kerk van Breda is een prachtig historisch gebouw. Ook de catering was goed verzorgd. Gelukkig beschikt de kerk over een goede verwarmingsinstallatie, waardoor het binnen goed toeven was. De bezoekers hadden dus geen reden om hun jas aan te houden. Uit veiligheidsoverwegingen moest deze bij de dames van de garderobe afgegeven worden.

Naast de verkoopstands, die in het middenschip van de kerk waren opgesteld, was er ook een tentoonstelling te bezichtigen. Deze was opgesteld rond het koor. Het thema was Guicciardini's *Descrittione di tutti i Paesi Bassi*. De aanleiding voor dit onderwerp was het verschijnen van het boek *Guicciardini Illustratus* van de Explokart-werkgroep over de prenten in de oorspronkelijke edities van dat werk van Guicciardini. De presentatie van dit standaardwerk werd de dinsdag voorafgaande aan de Map Fair gepresenteerd op dezelfde locatie, waarbij het werd aangeboden aan de Italiaanse ambassadeur in Nederland en de burgemeester van Breda.

De 4th European Map Fair was een groot succes. Vol verwachting wordt dan ook uitgezien naar volgend jaar, waarbij de European Map Fair haar eerste lustrum hoopt te vieren.

Martijn Storms

De Grote Kerk in Breda was in november vorig jaar wederom het decor van de European Map Fair (foto: Marco van Egmond).

Verslag studiedag De Franse kaarten van Drenthe en de noordelijke kust

Zo'n 400 belangstellenden kwamen af op de studiemiddag *De Franse kaarten van Drenthe en de noordelijke kust (1811-1813)*, die op 17 november 2001 in Assen gehouden werd. Een nog nimmer vertoond bezoekersaantal in de geschiedenis van de NVK-Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie (WGK). De WGK was dan ook niet de hoofdorganisator van de studiedag; daarvoor was de Drentse Historische Vereniging (DHV) verantwoordelijk. Deze actieve club, die maar liefst 1.300 leden telt, vierde met het symposium in Assen haar vierde lustrum. Ter gelegenheid van dit heuglijke feit stonden drie lezingen en de aanbidding van een facsimile – vroeg-19de-eeuwse Franse manuscriptkaarten in atlasvorm – op het programma. Voor de WGK een mooie gebeurtenis om bij aan te sluiten.

De Drentse Commissaris van de Koningin, Relus ter Beek (r.), ontving uit handen van Herman Versfelt het eerste exemplaar van de facsimile-atlas van vroeg-19de-eeuwse Franse manuscriptkaarten (foto: Marco van Egmond).

De eerste spreker, historisch-geograaf Hans Elerie, bekeek het Drentse landschap 'van binnenuit'. Aan de hand van de omgeving van zijn eigen woonplaats Anloo ging hij in op de landschappelijke veranderingen, die sinds het uitbrengen van de Franse kaarten waren opgetreden. Dankzij de betrouwbare detaillering van de infrastructuur zijn de kaarten een uitstekend hulpmiddel om dit veranderingsproces te doorgronden. Elerie beschouwde de kaart als een mentale projectie, die een veelheid aan betekenissen oproept. Daarom dient ook het landschap achter de kaart voor de onderzoeker boven water te komen. De uitgifte van de facsimile-atlas noemde Elerie een 'schot in de maatschappelijke roos'. Hij refereerde daarbij aan het opbloeiende regionale en lokale bewustzijn. Steeds meer anticipeert ook de cultuurhistorie op landschapsdynamiek, waarbij behoud gekoppeld wordt aan ontwikkeling. In dit proces is de atlas een gebruiksvriendelijk hulpmiddel.

Rob Braam van de Topografische Dienst te Emmen bood vervolgens een overzicht van de kaarten van Drenthe vóór de Franse Tijd. De kartering van dit gebied genoot een niet al te hoge prioriteit bij kaartmakers. Drenthe had immers niet te kampen met grote waterstaatkundige problemen, er was nauwelijks een afzetmarkt voor commercieel-kartografische producten en tenslotte was de regio staatkundig niet van belang. Het Drentse grondgebied was weliswaar weergegeven op kaarten van bijvoorbeeld Van Deventer en Sgrooten, maar de allereerste eigen overzichtskaart liet tot 1634 op zich wachten. Toen pas vervaardigde de rechtsgeleerde Pijnacker de eerste afzonderlijk uitgegeven kaart van Drenthe op een schaal van circa 1:200.000. De kaart beleefde in de 17de eeuw vele herdrukken en navolgingen. Het zou tot diep in de 18de eeuw duren alvorens weer een nieuwe topografische kaart van de provincie verscheen. De Fransman Le Rouge maakte in 1748 een kaart van Drenthe op basis van bestaande kaarten van de omliggende provincies Friesland, Groningen en Overijssel. Ander interessant 18de-eeuws materiaal, dat wel op nieuwe karteringen berustte, betrof de kaarten van de Frontieren door de familie Hattinga en door Hottinger.

Laatste spreker op de studiedag was Herman Versfelt, die de Franse kaarten zelf voor het voetlicht bracht. Toen Nederland in 1810 bij het Franse keizerrijk werd ingelijfd, waren drie van de acht bladen van de kaart van generaal Krayenhoff gereed. Deze kaart, waaraan al in 1798 was begonnen, moest voorzien in een uniforme kartering op basis van een geheel nieuwe en landelijke driehoeksmeting. De Fransen gingen zich na 1810 richten op de voltooiing van de kaart. Daartoe wilden zij de ontbrekende bladen zoveel mogelijk baseren op al bestaande kaarten. Van veel relatief onbekende zandgebieden, zoals de Veluwe en Drenthe, waren echter geen bruikbare kaarten voorhanden. Daarom gingen militaire ingenieurs tussen 1811 en 1813 aan het werk om deze gebieden op te meten en te karteren. Dit resulteerde in onder meer 25 kaarten van Drentse gebieden en 15 van de noordelijke kuststreek, op een schaal van 1:20.000. Deze kaarten werden in Parijs gebruikt als basis voor het graveren van de ontbrekende platen van de kaart van Krayenhoff. Na de val van Napoleon gingen deze platen naar Nederland terug, doch de basiskaarten bleven te Parijs. Ze bevinden zich momenteel in het Château de Vincennes en zijn nu, dankzij de facsimile-atlas, voor een groot publiek raadpleegbaar. Na zijn lezing reikte Versfelt het eerste exemplaar van de atlas uit aan de Drentse Commissaris van de Koningin, Relus ter Beek, die er als 'kartofiel' bijzonder verguld mee was.

Marco van Egmond

Guicciardini's kaarten en prenten ontsloten

De kaarten en prenten in Lodovico Guicciardini's *Beschrijving van de Nederlanden* zijn voortaan voor een ieder toegankelijk en raadpleegbaar. Op 20 november 2001 werd in de Grote Kerk te Breda het eerste exemplaar van het boek *Guicciardini Illustratus* overhandigd aan de Ambassadeur van Italië in Nederland, Giorgio Testori. Dit boek gaat over één van de

De trotse auteurs van *Guicciardini Illustratus* op een rij. V.l.n.r. Mathieu Franssen, Henk Deys, Erik Walsmit, Fineke te Raai en Vincent van Hezik (foto: Peter van der Krogt).

succesvolste beschrijvingen van de Zeventien Provinciën, geschreven in de 16de eeuw door de Italiaan Guicciardini. Zijn *Beschrijving van de Nederlanden* kende vooral in de 17de eeuw een groot aantal herdrukken in diverse talen. Vooral de kaarten en prenten van Nederlandse steden waren erg populair onder reizigers en burgers. Het boek *Guicciardini Illustratus* biedt een uitgebreid overzicht van de verschillende edities, die sinds 1567 zijn verschenen. Alle houtsneden en kopergravures, die voor de diverse edities zijn benut, zijn op-

genomen en uitvoerig beschreven. *Guicciardini Illustratus*, samengesteld door Henk Deys, Mathieu Franssen, Vincent van Hezik, Fineke te Raai en Erik Walsmit, is het tweede deel in de reeks Utrechtse Historisch-Kartografische Studies. Deze reeks staat onder auspiciën van het Onderzoeksprogramma Explokart van de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Universiteit Utrecht. Explokart stelt zich ten doel onderzoekers en belangstellenden te voorzien van een gedegen onderzoeksapparaat.

Guicciardini Illustratus, met ongeveer 600 illustraties, kost 158,82 Euro en is uitgegeven bij HES & De Graaf Publishers, telefoon: 030-6011955, fax: 030-6011813, e-mail: hes@forum-hes.nl

Website met kaarten van Overijssel

Sinds eind vorig jaar is de internet-databank www.overijsselinkkaart.nl in de lucht. Deze databank bevat een overzicht van Overijsselse kaarten en plattegronden van de 16de eeuw tot heden. De digitale afbeeldingen zijn gemaakt op basis van kaarten uit de verzamelingen van Stadsarchief en Athenaeumbibliotheek en de Overijsselse Bibliotheek Dienst. Alle kaartafbeeldingen zijn voorzien van een deskundige beschrijving.

Het project *Overijssel in kaart* vindt plaats onder auspiciën van het Directie Overleg Bibliotheken Overijssel (DOBO) en werd mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van de Provincie Overijssel. In de vervolgfase van het project wordt een deel van de kaartenverzameling van het Historisch Centrum Overijssel aan de databank toegevoegd.

Bertiuscongres te Poperinge

Op zaterdag 26 en zondag 27 mei 2001 werd in Poperinge (West-Vlaanderen, België) het eerste Bertiuscongres voor de Geschiedenis van de Wetenschappen georganiseerd. Pieter de Bert (Petrus Bertius) werd in 1565 geboren te Beverenkaasijde-aan-de-IJzer. Hij was de zoon van een calvinistisch predikant afkomstig van Reningelst (Poperinge). Tijdens een leven vol vervolgingen, vluchten en zwerven werd Bertius eerst hoogleraar te Leiden (1593), daarna te Parijs (1622). Hij overleed aldaar als gerenommeerd geograaf in 1629.

De keuze voor Bertius om dit congres te patroneren werd niet enkel ingegeven door zijn afkomst, maar ook door zijn belang als wetenschapshistoricus met zijn werk *Theatrum geographiae veteris* (1619), dat handelt over het werk van de geographen uit de Oudheid.

Aan de sprekers werd uitdrukkelijk gevraagd een algemene lezing (30 à 40 minuten) te houden om de zeer diverse wetenschappelijke disciplines voor een breed publiek toegankelijk te maken. Naast een schets van Petrus Bertius' leven en werken (Roger-A. Blondeau) waren er lezingen over Dodoens (Michel Thiery), meteorologische waarnemingen (Gaston Demarée), zonnemagnetisme (Dirk Callebaut), landbouwwetenschappen (André Gobin) en waardebeoordeling van wetenschappelijk onderzoek (Guido Langouche). Daarnaast werd ook nog het nieuwe boek van Roger-A. Blondeau voorgesteld: *Wetenschap en onderwijs in Vlaanderen na 1830 en in de Vlaamse beweging*.

Dit eerste Poperingse congres over de geschiedenis van de wetenschappen is een uitloper van de viering van de 80ste verjaardag van wetenschapshistoricus Roger-A. Blondeau in 1999. De inrichters streven ernaar om dit congres om de twee jaar te organiseren, als het kan met internationale allure. Om dit te kunnen waarmaken zal men toch lessen moeten trekken uit deze eerste editie. Slechts zes lezingen en de voorstelling van een boek spreiden over twee dagen, dat laat weliswaar ruim de tijd om Bourgondisch te tafelen, maar dat mag toch niet de bovenhand halen. Als men echt wil bereiken dat wetenschapshistorici hun bevindingen in Poperinge met elkaar komen uitwisselen, dan zal men enerzijds moeten sleutelen aan het programma, maar anderzijds ook meer doelgericht het congres moeten promoten in wetenschappelijke kringen.

Joost Depuydt

Besprekingen

The Atlas Blaeu-van der Hem of the Austrian National Library / Edited by Günter Schilder, Bernard Aikema, Peter van der Krogt. – 't Goy-Houten : HES-Publishers, 1996. – ill. in z-w en kl. – ISBN 90 6194 278 0.

Volume I, Spain, Portugal and France. Descriptive catalogue of volumes 1-8 of the Atlas / Peter van der Krogt and Erlend de Groot. – 't Goy-Houten : HES-Publishers, 1996. – 630 blz., ill. in z-w en kl.

Volume II, Italy, Malta, Switzerland and the Low Countries. Descriptive Catalogue of volumes 9-17 of the Atlas / Peter van der Krogt and Erlend de Groot. – 't Goy-Houten : HES-Publishers, 1999. – 732 blz. ; ill. in z-w en kl.

Toch wel het meest bekende werk dat in de kaartenverzameling van de Nationale Bibliotheek van Oostenrijk wordt bewaard, is een barokke verzamelatlas, samengesteld door de Amsterdamse advocaat Laurens van der Hem op basis van Joan Blaeus *Atlas Maior*. De vermogende verzamelaar breidde de circa 600 bladen van Blaeus atlas uit met ongeveer 1.800 kaarten van verschillende auteurs en uitgevers en verder met plattegronden, landschaps- en genescènes in verschillende technieken, waaronder ook talrijke tekeningen. De gedrukte bladen zijn in opdracht van de verzamelaar schitterend en kunstzinnig ingekleurd. Deze *Atlas Blaeu-van der Hem* genoemde unieke verzamelatlas biedt op grond van zijn inhoudelijke breedte waardevol materiaal. Niet alleen voor de geschiedenis van de kartografie, maar daarboven uitstekend illustreert de atlas ook verschillende cultuur- en wetenschaps-historische aspecten van de 17de eeuw. En hoewel het werk al vaker onderwerp was van wetenschappelijk onderzoek, ontbrak tot nog toe een volledige inhoudelijke ontsluiting. Om deze reden werd door Günter Schilder en Peter van der Krogt van de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Universiteit van Utrecht een plan opgezet om een geïllustreerde en geannoteerde catalogus van de complete inhoud uit te geven. Voor de bewerking van de kunsthistorische aspecten werd Erlend de Groot van de vakgroep Kunstgeschiedenis van de Katholieke Universiteit Nijmegen bereid gevonden aan de uitgave mee te werken.

De eerste twee delen van de in totaal uit vijf delen voorziene uitgave, zijn inmiddels verschenen. Deel 1 omvat Spanje, Portugal en Frankrijk. Deel 2 Italië en Sicilië, Malta, Zwitserland, de Oostenrijkse Nederlanden en de Republiek der Verenigde Nederlanden. Daarmee is nu de inhoud van in totaal zeventien delen van de *Atlas Blaeu-van der Hem* door de auteurs bewerkt (het oorspronkelijke plan om alle geplande vijf delen van de catalogus vóór 2001 te publiceren, was klaarblijkelijk niet te verwezenlijken). Evenwel werken de auteurs zonder twijfel aan een kartobibliografische onderneming, die louter met superlatieven is te kenschetsen. Elke afbeelding en elk tekstblad, dat niet tot de oorspronkelijke *Atlas Maior* behoort, is in de catalogus als zwart-wit foto afgebeeld (dat zijn in totaal 3.300 afbeeldingen). Zeer plezierig voor de gebruiker is overigens dat – in vergelijking met het eerste deel – in het tweede deel door het gebruik van beter papier een wezenlijk betere drukkwaliteit van de zwart-wit afbeeldingen is bereikt.

De kaarten, plattegronden en afbeeldingen van landschappen zijn door de auteurs door middel van dertien formele beschrijvingsvelden accuraat ontsloten. Deze omvatten bijvoorbeeld (om alleen de belangrijkste te noemen): titel, tekst, uitgever, auteur, kunstenaar, jaar van uitgave, bron, techniek, schaal en de belangrijkste literatuurverwijzingen. Opvallend en nuttig is verder dat de in de atlas meegebonden manu-

scriptteksten getranscribeerd zijn.

Een inhoudsopgave, een literatuuroverzicht (dat helaas niet alle in de inleiding van het eerste deel genoemde titels omvat), een register op persoonsnamen en ook verschillende indexkaarten, die een overzicht bieden van a) de kaarten die uit Blaeus *Atlas Maior* komen, en b) de door Laurens van der Hem toegevoegde kaarten, vervolmaken het buitengewoon grootscheeps opgezette werk. Zestien uitstekende kleurenreproducties illustreren elk deel en geven een goede indruk van de voortreffelijkheid en het thematische spectrum van de afbeeldingen in de *Atlas Blaeu-van der Hem*.

Korte commentaren leiden de catalogusdelen in. Terwijl in het eerste deel het werk algemeen in zijn betekenis, zijn grondslagen en zijn opbouw wordt geduid, begint het tweede deel met een studie van Erlend de Groot onder de titel: 'The History of the Binding of the *Atlas Blaeu-van der Hem*'.

Enig hartzeer blijft toch helaas bij het gebruik van de grote en omvangrijke catalogus. De auteurs hebben – in weerwil van de tot nu toe gebruikelijke praktijk – besloten om de omvang van de atlas vast te stellen op 46 delen in 42 banden. De vier als supplementdelen te beschouwen banden bewerken de auteurs niet. Alle andere historisch-kartografen, die tot nog toe over het werk hebben gepubliceerd (waaronder bijvoorbeeld ook de mede-uitgever Günter Schilder in 1995), beschrijven vijftig delen in 46 banden. Zonder deze beslissing van de auteurs betreffende het weglaten van de supplementdelen in twijfel te trekken, lijkt mij de vraag naar een nieuwe beoordeling van de omvang zó belangrijk, dat deze in de inleiding van het eerste deel aan de orde had moeten komen. Nieuwe onderzoeksresultaten hadden besproken en onderbouwd moeten worden, waardoor de keuze van de auteurs begrijpelijk zou zijn geworden. Dat dit probleem geen enkele keer aangestipt wordt, verwart de geïnformeerde lezer hetgeen bij dit met uiterste precisie bewerkte en grootscheeps gepubliceerde catalogusproject werkelijk niet nodig was geweest.

Jan Mokre

Nationale Bibliotheek van Oostenrijk, Kaartenafdeling
(Uit het Duits vertaald door Sjoerd de Meer)

Sint Maarten in kaart en beeld = St. Martin in maps & prints / Henny Coomans, Maritza Coomans-Eustatia. – Bloemendaal : Stichting Libri Antilliani, cop. 2000. – Formaat 20 x 22 cm, 119 blz. – ISBN 90 75238 07 x. – Prijs: f 45,-, € 20,45 (incl. porto).

Het toerisme heeft op Sint Maarten tot grote veranderingen geleid. Weliswaar is het de belangrijkste bron van inkomsten, maar het heeft ertoe geleid dat veel oude gebouwen en natuurschoon zijn verdwenen. Dit boek laat ons stilstaan bij het verleden van Sint Maarten via kaarten en foto's.

Na een beschrijving van de ontdekking van Sint Maarten, dat het kleinste gespleten eiland ter wereld is, namelijk gedeeltelijk Frans en gedeeltelijk Nederlands sinds 1648, wordt beschreven hoe Sint Maarten is weergegeven op kaarten door de Europese kartografen. Ook kaarten uit de 20ste eeuw worden genoemd. Hierop volgen tien kaarten in kleur, afgebeeld uit de periode tussen 1579 (Ortelius) en 1883 (Dornseiffen). Daarna staan op de volgende 67 bladzijden foto's en prentbriefkaarten van gebouwen en het landschap centraal, uit de

eerste helft van de 20ste eeuw.

Wat de kaarten betreft: er is geen sprake van een echte kartobibliografie, maar de genoemde kaarten bieden wel een goed overzicht van de geschiedenis van de kartografie van het eiland.

De tekst in het boek is zowel in het Nederlands als in het Engels geschreven.

De stichting, die dit boek heeft uitgegeven, heeft als doel het bevorderen van het uitgeven van Antilliaanse publicaties. De Stichting is gevestigd op de Iepenlaan 4, 2061 GK Bloemendaal. Telefoon/ Fax 023-5251986.

Lida Ruitinga.

De kaart van Nederland in de Franse Tijd 1795-1814 / H.A.M. van der Heijden. – *Alphen aan den Rijn* : Canaletto/Repro-Holland ; *Leuven* : Universitaire Pers Leuven, 2000. – 128 blz.; ill. in z-w en kleur. – ISBN 90 6469 758 2 (Uitgeverij Canaletto/Repro-Holland Alphen aan den Rijn) en ISBN 90 5867 074 0 (Universitaire Pers Leuven). – Prijs: € 50,-.

Met dit boek heeft Van der Heijden met grote voortvarendheid het derde deel in de 'trilogie' van overzichtskaarten van de Nederlanden en het latere Nederland voltooid. Het eerste deel omvat het kloekke werk *Oude kaarten der Nederlanden 1548-1794*, dat in 1998 verscheen. Het tweede deel, met daarin de overzichtskaarten van Nederland ten tijde van de Republiek (1615-1794), verschijnt in de nabije toekomst met medewerking van dr. D. Blonk. In *De kaart van Nederland in de Franse Tijd* staat de voor Nederland bijzonder bewogen periode 1795-1814 centraal. Gedurende dit betrekkelijk korte tijdperk veranderde Nederland maar liefst vijf maal van naam: 'Bataafse Republiek' (1795-1805), 'Bataafse Gemeenebest' (1805-1806), 'Koningrijk Holland' (1806-1810), 'Departementen van Holland in het Keizerrijk Frankrijk' (1810-1813) en 'Koningrijk der Vereenigde Nederlanden' (1814-1830/39). Ook de interne bestuurlijke indeling veranderde om de haverklap. Dat dit verstrekkende invloed had op de toenmalige afbeelding van Nederland op landkaarten laat zich natuurlijk raden. Soms vonden de veranderingen dermate snel en overhaast plaats, dat kaartuitgevers zich genoodzaakt zagen om bestaande afdrucken aan te passen met behulp van bijvoorbeeld opgeplakte nieuwe titelstrookjes of gewijzigde inkleuring. Van der Heijden noemt dergelijke uitgaven voor het gemak ook 'staten', maar in werkelijkheid betreft het vanzelfsprekend varianten, gedrukt van de onveranderde koperplaat.

Het boek is opgebouwd in twee delen. Er is een uitgebreide historische inleiding, waarin de roerige geschiedenis van Nederland in de Franse tijd wordt beschreven. De talrijke wijzigingen in de uiterlijke begrenzing en de interne bestuurlijke structuur zijn in deze inleiding eveneens grondig aan het papier toevertrouwd. Het overgrote deel van het boek beslaat echter een kartobibliografie van in totaal 61 overzichtskaarten. Van elke kaart is minimaal één afbeelding (uitzonderingen: Kaart 20 en Kaart 35), een gedetailleerde formele kaartbeschrijving, een statenoverzicht, een annotatie en een literatuuroverzicht opgenomen. De afbeeldingen zijn – een enkele uitzondering daargelaten (onder meer Kaart 5a en Kaart 55) – vrij scherp afgebeeld. Tenslotte is het boek voorzien van een literatuurlijst, een Engelse samenvatting en registers op kaartmakers en kaarttitels.

Zowel de inleiding als de kartobibliografie handelen over een langere periode, dan wat de titel van het boek – 1795-1814 – doet vermoeden. De inleiding beslaat in feite het tijdvak van de laatste strubbelingen van de 'Republiek der VII Provinciën' (het decennium vóór 1795) tot het 'Koninkrijk der Nederlanden' (1830/39). Daar is niets op tegen, de Franse Tijd

komt daardoor juist in een bredere context. Minder voor de hand liggend vind ik echter de opname van enkele kaarten van vóór 1795 en van ná 1814 in de kartobibliografie. Kaart 48 – *Tooneel des Tegenwoordigen Oorlogs aan de Grenzen der Vereenigde en Oostenrijksche Nederlanden [...]* van de Amsterdamse uitgever Langeveld – stamt bijvoorbeeld uit 1794 en beeldt bovendien niet het noordelijk deel van Nederland af. Dubieus zijn tevens Kaart 49 en Kaart 50, twee historische kaarten die deel uitmaken van het *Staatkundig Overzicht der gebeurtenissen voorgevallen in Nederland van 1795 tot en met 1813* uitgegeven bij de firma Fels uit Kampen. Beide kaarten worden gedateerd tussen 1841 en 1845. Ofschoon ze een overzicht bieden van de staatkundige indeling in de Franse Tijd, horen de kaarten mijns inziens in deze

kartobibliografie niet thuis. Of Van der Heijden had zich de moeite moeten getroosten om alle historische kaarten van Nederland in de Franse Tijd (dus ook de hendaagse) op te nemen, maar dan was het werk waarschijnlijk vele malen dikker geworden! Een andere kaart, die geen vermelding verdient, is het kaartje van de Zeven Provinciën dat de Amsterdamse boekverkooper Sepp in 1773 vervaardigde (Kaart 13). Het kaartje vormt een index op 73 detailkaartjes in de *Nieuwe Geographische Nederlandsche Reis- en Zak-atlas [...]*. Van deze 73 kaartjes werd in 1773 ook een wandkaart in vier bladen (Kaart 14) gepubliceerd, die in 1793, 1798 en 1807 nieuwe, herziene uitgaven beleefde. Dit laatste vormt wat mij betreft allerm minst een reden om het indexkaartje op de bovengenoemde atlas als een apart nummer in de bibliografie te vermelden. Hooguit is het een annotatie waard bij de vierbladige wandkaart.

De kartobibliografie is bewust niet chronologisch opgebouwd. De vele aanpassingen van de bestaande koperplaten of afdrucken in een relatief kort tijdsbestek laten het volgens Van der Heijden niet toe om consequent een chronologie aan te houden. Als houvast biedt hij op pagina vier een chronologische tabel. Helaas is – voorzover ik heb kunnen ontwaren – geen poging ondernomen om in de kartobibliografie zelf ook maar enigszins een ordening aan te brengen. Dat schept verwarring en maakt onderlinge vergelijking van de kaarten lastig. Ik meen dat Van der Heijden beter wel voor een chronologische indeling had kunnen kiezen, bijvoorbeeld op de data van alle eerste staten. Zeker gezien het feit dat van meer dan veertig van de 61 kaarten slechts één staat bekend is!

Over de individuele kaartbeschrijvingen niets dan lof. Die zijn grondig met veel aandacht voor de topografie en voorzien van rijke commentaren. De lange en veelbewogen geschiedenis van de kaart van Krayenhoff (Kaart 5a-5d) komt in dit boek eindelijk eens helder in tekst en beeld naar voren. Van veel kaarten is voorts nog niet eerder iets gepubliceerd. Gezien Van der Heijdens eerdere kartobibliografische werk mag dit boek een grote mate van compleetheid aangerekend worden. Wel vond ik in mijn eigen database met kaarten van Covens & Mortier nog een staat uit 1797 van Kaart 10 (collectie Universiteitsbibliotheek Amsterdam, 107-02-47): het totaal aantal 'staten' van deze kaart komt daarmee op zes!

Een laatste opmerking is tekstueel-inhoudelijk van aard. Het heeft bij dit boek ontbroken aan een echte eindredactie. Zo wordt in de literatuurlijst voor enkele titelbeschrijvingen doorverwezen naar noten in de inleiding. Verder zou C. Koeman, nu emeritus-professor kartografie, getuige dezelfde literatuurlijst al in 1923 en dus op vijfjarige leeftijd zijn *Handleiding voor de studie van de topografische kaarten van Nederland* hebben geschreven! Dit moet natuurlijk 1963 zijn, maar in het boek wordt voortdurend verwezen naar 'Koeman 1923', dus van een typfout is geen sprake. En zo zijn er nog wel meer slordigheden, die de waarde van dit informatieve en rijk geïllustreerde boek helaas wat doen devalueren.

Marco van Egmond

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Inzendingen voor deze rubriek aan: dr. Peter van der Krogt, Universiteit Utrecht, FRW-Kartografie,
Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht, fax (015) 212 6063, e-mail: peter@maphist.nl.

BOER, H., et al.

Utrechtse dijken langs Neder-Rijn en Lek / Henk Boer, Joost Heijs, Godert Wammes, en Wim de Wit. - Utrecht: Uitgeverij Matrijs, 2001. - 72 blz. - ISBN 90 5345 192 7. Uitgegeven in samenwerking met het Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden. - Het boek bevat een reproductie van de zeventien bladen van de *Kaart van den Lekdijk Bovendams*, vervaardigd door E.G. Wentink in 1874-76; en van de negen bladen van de *Kaart van den Ijseldam en den Lekdijk Benedendams*, vervaardigd door L.A. van der Voort in 1878-79. De teksten in het boek gaan over de historische geografie en waterstaat van het gebied.

DEYS, H., M. FRANSSEN, V. van HEZIK, F. te RAA en E. WALSMIT. *Guicciardini Illustratus: De kaarten en prenten in Lodovico Guicciardini's Beschrijving van de Nederlanden* / Henk Dey, Mathieu Franssen, Vincent van Hezik, Fineke te Raa en Erik Walsmit. - 't Goy-Houten: HES & De Graaf Publishers BV, 2001. - 396 blz. - (Onderzoeksproject Explokart: Utrechts Historisch-Kartografische Reeks = Utrecht Studies in the History of Cartography / G. Schilder e.a. (red.); nr. 2). - ISBN 90 6194 089 3.

EGMOND, M. van

Een kijkje achter de schermen van *Caert-Thresoor* / Marco van Egmond. - *Caert-Thresoor* 20, nr. 4 (2001): 99-102.

— 'We waren toen toch een soort rebellenclubje': Een interview met de oprichters van *Caert-Thresoor* / Marco van Egmond. - *Caert-Thresoor* 20, nr. 4 (2001): 83-91.

— Twintig jaar *Caert-Thresoor* in cijfers: Portret van een jubilerend tijdschrift / Marco van Egmond. - *Caert-Thresoor* 20, nr. 4 (2001): 92-97.

FELUA

Bijdragen Felua: Jaarboekje voor de geschiedenis en de archeologie van de Veluwe, VII/VIII - 1998/99 / R.M. Kemperink et al. (red.). - Apeldoorn: Historische Vereniging Felua, 2000. - Bevat:

- De Veluwe in kaart gebracht: een inleiding / R.M. Kemperink (blz. 6-11);
- 'Tot sieraadt ende verlichting van de Historie van Gelderland': De totstandkoming van Nicolaas van Geelkerkens kaart van de Veluwe / W.R. Resida (blz. 12-25);
- Drie eeuwen militaire cartografie van de Veluwe, 1600-1900 / F.W.J. Scholten (blz. 26-37);
- De stadspattingen van Arnhem tot ca. 1900 / J. Augusteijn (blz. 38-48);
- Het Loo verdeeld en herenigd / L. Aardoom (blz. 49-111);
- 'In vertrouwen, dat sulx aan Sijn Heoogheyd niet onaan-genaam sal weesen': Apeldoorn op de kaart gezet; Grensveloep en delinimaties van Apeldoorn, 1694-1966 / C.J.C.W.H. Arnold (blz. 112-124).

FLEET, C.

Pont People 9: Willem and Joan Blaeu / Chris Fleet. In: *Newsletter: Project Pont*, Final Issue 10 (December 2001): 3-4.

GORIS, Jan-M.

Een kaartboek van de Abdij Tongerlo, 1655-1794 / Jan-M. Goris ; m.m.v. kanunnik L.C. Van Dyk, archivaris van de abdij van Tongerlo, en Herman Van der Haegen. - Brussel: Algemeen Rijksarchief, 2001. - 239 blz. - (Cartografische en iconografische bronnen voor de geschiedenis van het land-schap in België / o.l.v. Ernest Persoons en Herman Van der Haegen; nr. V). - D/2001/0531/217.

HEERE, E., & M. STORMS

Het kaartboek geopend / E. Heere en M. Storms (red.); in opdracht van de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie. - Amersfoort: Nederlandse vereniging voor Kartografie, 2001. - 56 blz. - (NVK Publikatiereeks; nr. 32). Bevat:

- Onderzoek naar kaartboeken aan de Universiteit Utrecht / M. Storms (blz. 7-11);
- Beschrijving en ontsluiting van kaartboeken / E. Heere (blz. 13-17);
- Het belang van kaartboeken voor historisch-geografisch onderzoek / J. Renes (blz. 19-24);
- Digitaliseren op coördinaten: Reis naar het verleden met de techniek van vandaag / Pictura Imaginis-Tensing.SKS (blz. 25-28);
- Kaarten en kaartboeken van landmeters 1550-1800: Techniek en nauwkeurigheid / H.C. Pouls (blz. 29-37);
- Zeeland in kaartboeken; kaartboeken in Zeeland / A.P. de Klerk (blz. 39-44);
- De rol van manuscriptkaarten in het Hoogheemraadschap van Delfland / G.J. Klapwijk (blz. 45-54);
- Kaartboeken in het Gemeentearchief Delft / S. Schillemans (blz. 55-56).

HEIJDEN, H. van der, & K. OOMEN

De 'Beschrijving van de Nederlanden' door Lodovico Guicciardini in het kader van zijn tijd / Henk van der Heijden en Kees Oomen (samenst.); tekstbijdr. Van Véronique van de Kerckhof, Johan van Cauwenberge en Jan van Roey. - [Z.pl.]: Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden; Alphen aan den Rijn: Canaletto/Repro-Holland, 2001. - 80 blz. - ISBN 90 6469 769 8.

KROGT, P. van der

De oudste Noord-Nederlandse wereldatlas / Peter van der Krogt. - *Caert-Thresoor* 20, nr. 4 (2001): 103.

KROGT, P.C.J. van der, en F.J. ORMELING

16e-eeuwse legendarandjes als handleiding voor kaartgebruik / P.C.J. van der Krogt & F.J. Ormel. In: *Kartografisch Tijdschrift* 27, 4 (2001): 27-31. - Dit artikel zal ook in een van de volgende nummers van *Caert-Thresoor* gepubliceerd worden.

MAANEN, R.H.C. van

Een Herwijense polderkaart uit 1785 / R.H.C. van Maanen. - In: *Mededelingen van de Historische Kring West-Betuwe* 29, nr. 2 (2001): 33-35.

MÖRZER BRUYN, W.F.J.

Konst der Stuurlieden: Stuurmanskunst en maritieme cartografie in acht portretten, 1540-2000 / W.F.J. Mörz Bruyns. - Zutphen: Walburg Pers, 2001. - 112 blz. - (Jaarboek 2001 Vereniging Nederlandsch Historisch Scheepvaart Museum). - ISBN 90 6011 624 0. - Hoofdstukken over Cornelis Anthonisz., Lucas Jansz. Waghenaer, Claes Hendricksz. Gietermaker, Cornelis Douwes, Gerard Hulst van Kuelen, Abraham Cornelis Hazewinkel, Frederik Kaiser en Pieter Haverkamp.

OELE, E.

Staring over zijn voltooid Geologische Kaart van Nederland 1:200.000 / Erno Oele. - In: *Grondboor en hamer: tijdschrift van de Nederlandse Geologische Vereniging* 55 (2001), afl. 4: 19-23.

OLDENBURGER-EBBERS, C.S., & A.L. REIMAN

Nogmaals Petersburg langs de Vecht: Een vergelijking tussen twee plattegronden voor deze buitenplaats uit de Collectie Beudeker en uit de collectie van Peter de Grote / C.S. Oldenburger-Ebbers en A.L. Reiman. - In: *Bulletin KNOB* 100 (2001): 100-112.

RECKE, M.

Kartenschätze in der Johannes a Lasco Bibliothek [Emden] / Michael Recke. - Varel: CCV Centrum Cartographie Verlag, 2001. - 87 blz. - Katalog zur Ausstellung vom 10. August bis 6. September 2001 in der Johannes a Lasco Bibliothek Emden. - ISBN 3 934606 07 5.

— *Informationen und Erläuterungen zu den Ostfriesland-Karten, 'West'-Friesland-Karten, Seekarten der Emsmündung und Stadtansichten von Emden* / anlässlich der Ausstellung Kartenschatze in der Johannes a Lasco Bibliothek Emden zusammengestellt von Michael Recke. - [Emden: de auteur, 2001]. - 43 kaartbeschrijvingen.

RIJKE, P.J. de

Hoogtepunten van de Friese cartografie: Kaarten van provincie, goën, grietenijen; Plattegronden van steden en dorpen; Verveningen, slatten, dijken / P.J. de Rijke. - Leeuwarden: Friese Pers Boekerij, 2001. - 114 blz. - ISBN 90 330 1227 8.

VANDEN BROECKE, S.

Dee, Mercator, and Louvain Instrument Making: an Undescribed Astrological Disc by Gerard Mercator (1551) / Steven Vanden Broecke. - In: *Annals of Science* 58 (2001), afl. 3: pag. 219-240.

VANVOLSEM, J.

Naamvorming & naamsverspreiding van Halle door de eeuwen heen / Johan Vanvolsem. - Halle: Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring, 2000. - 64 blz. - (Verhandelingen: Nieuwe Reeks nr. 32). - Bevat een kartobibliografie van de kaarten waarop Halle (prov. Vlaams-Brabant) voorkomt, onderverdeeld in 'Algemene Cartografie' (vnl. kaarten van de XVII Provinciën en van de zuidelijke Nederlanden, 410 nummers), 'Streekcartografie' (kaarten van Brabant, Henegouwen en kleinere gebieden, 107 nummers) en 'Plaatselijke Cartografie' (plattegronden en stadsgezichten, 27 nummers).

VERSFELT, H.J.

De Franse kaarten van Friesland / H.J. Versfelt. In: *Fryslân* 7, nr. 3 (2001): 23-27.

WERNER, J.

Kaart en verhaal: Blaeu en de mercatorprojectie / Jan Werner. - In: *Geografie educatief: vaktijdschrift voor docenten aardrijkskunde*, 10 (2001): 13.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

DE HOLLANDSE CIRKEL 3, nr. 3 (november 2001)

Langeraar, W., Hydrografie en geodesie (blz. 4-5).

Aardoom, L., W. Camp, de cartograaf van Oost-Friesland [1798-1802] (blz. 6-11).

Aardoom, L., Het graf van Nicolaes van Geelkercken (†1656), provinciaal landmeter van Gelderland (blz. 12-13).

IMCoS JOURNAL Issue 87 (Winter 2001)

Karrow, Robert, The Future of the Private Map Collection (blz. 5-17).

Baruth, Christopher, AGSC, the Milwaukee Years, 1978-2001 (blz. 19-28).

Nebenzahl, Kenneth, Map Collectors & Collections... Or, Would you buy a previously owned, probably inaccurate map from this man? (blz. 29-42).

Shirley, Rodney, Timothy Pont and the Mapping of Scotland (blz. 53-55).

MERCATOR'S WORLD vol. 6, no. 6 (November/December 2001)

Tench, Watkin, Exploring Down Under: Traveling Diaries in New South Wales (blz. 12-15).

Russell, Jeffrey B., Flat as the Earth (blz. 16-21).

Turley, Gary, Humboldt's Gift: A Geographer in Profile (blz. 22-25).

Clapp, Nicholas, Sheba: Through the Desert in Search of the Legendary Queen (blz. 26-33).

Schwartz, Seymour I., The Land, the Survey, the Maps: Phelps and Gorham's Purchase in Western New York (blz. 34-39).

Rohl, David, Opener of the Ways: Egypt's Oldest Maps Discovered in the Eastern Desert (blz. 40-45).

Lyman, Eric J., More Than Meets the Eye: The Secret Life of Maps (blz. 46-51).

Monmonier, Mark, Current and Seamless: The U.S. Geological Survey's National Map Project (blz. 52-54).

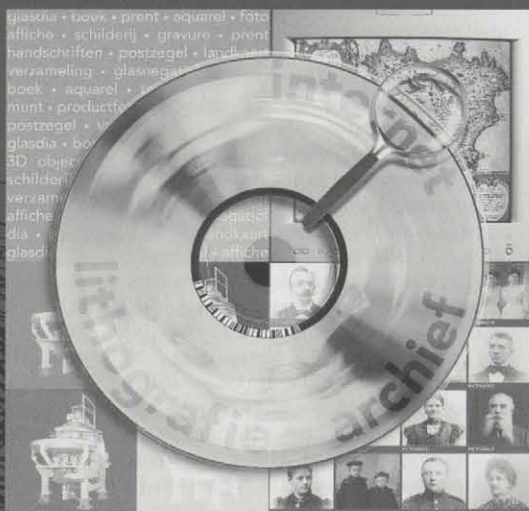
THE PORTOLAN Issue 53 (Winter 2001/2002)

Loupis, Dimitris, Piri Reis's Book on Navigation as a Geography Handbook: Ottoman Efforts to Produce an Atlas During the Reign of Sultan Mehmed IV (1648-1687) (blz. 11-17).

Kimaid, Michael, 'From That Last Point, the Line Is Less Exact': The Problem of Cartography Prior to the Louisiana Purchase (blz. 18-33).

Greene, John, Maps with a Message: Categorizing the Works of Heinrich Scherer (blz. 34-44).

Digitalisering elk denkbaar origineel

PICTURA IMAGINIS
DIGITALISERING VAN BEELDARCHIEVEN BV

digitaal procédé

Het zoeken, tevoorschijn halen en bekijken van beelden of teksten in archieven is vaak een tijdrovende operatie. We willen snel en doeltreffend over de gevraagde informatie beschikken en dan ook nog het liefst vanaf de plek waar het ons het beste uitkomt. Wij van Pictura Imaginis hebben een digitaal procédé ontwikkeld waardoor dat mogelijk wordt.

database als vervanging van de ladenkast

Een modern geconserveerd archief is een kostbaar bezit. Niet alleen voor diegenen die er dagelijks verantwoordelijkheid voor dragen. Veel verschillende doelgroepen moeten er ook hun voordeel mee kunnen doen. De door Pictura Imaginis vervaardigde database van ieder gedigitaliseerd archief verhoogt de toegankelijkheid voor alle gebruikers enorm. Zoeken is eenvoudiger, gaat veel sneller en het oproepen van gevonden informatie is opeens een peulenschil. Digitale beelden ziet u 4x groter in topkwaliteit op uw scherm dan het origineel.

- advisering, implementatie en trajectbegeleiding
- publicatieprojecten (internet, drukwerk)
- database toepassingen

de hoefsmid 13 - 1851 PZ Heiloo - tel: 072 53 20 444 - fax: 072 53 20 400 - e-mail: info@pictura-im.nl - www.pictura-im.nl

Restauratie-Atelier Helmond B.V.

**voor restauratie en conservering van
papier, leer en perkament**

- **boeken in leer en perkament**
 - **charters en zegels**
 - **prenten en tekeningen**
 - **kaarten en affiches**
 - **massaconservering**
 - **vrijblijvende offertes**
-
- **vacuüm-vriesdrogen**

ondersteuning bij calamiteiten

- **24 uur bereikbaar bij brand- en waterschade**

06-575.896.31

Panovenweg 40, 5708 HR HELMOND (NL)

Tel: 0492 - 553990 Fax: 0492 - 552442

E-mail: info@restauratie-atelierhelmond.nl

Internet: www.restauratie-atelierhelmond.nl

Guicciardini Illustratus

De kaarten en prenten in Lodovico Guicciardini's 'Beschrijving van de Nederlanden', H. Deys, M. Franssen, V. van Hezik, F. te Raa en E. Walsmit.

Dit boek gaat over één van de succesvolste beschrijvingen van de Nederlanden in de tijd van de Zeventien Provinciën. Het werk, oorspronkelijk in het Italiaans geschreven door Lodovico Guicciardini, werd door de eeuwen heen door verschillende uitgeverij in allerlei vertalingen uitgegeven. Vooral de schitterende kaarten en prenten van Nederlandse steden waren populair. Niet alleen bij reizigers, maar ook bij de gewone Nederlandse burger. Het boek geeft een overzicht van alle edities die er sinds 1567 zijn verschenen. Alle houtsneden en kopergravures, die gebruikt zijn in de verschillende edities, zijn opgenomen en worden uitvoerig beschreven.

Met een uitgebreide Engelse introductie.

In linnen gebonden. Met 600 afb., 396 pp.

ISBN 90 6194 089 3

€ 159,-

Hollandia Comitatus

Een kartobibliografie van Holland, D. Blonk en J. Blonk-van der Wijst.

Dit aantrekkelijke en rijk geïllustreerde boek biedt voor het eerst een compleet overzicht van alle gedrukte landkaarten van het oude graafschap Holland. Meer dan 100 kaarten uit de periode 1542 tot aan het begin van het Koninkrijk der Nederlanden in 1815 laten de gevolgen zien van inpolderingen, verveningen en stadsuitbreidingen in de provincies Noord- en Zuid-Holland.

Met een uitgebreide Engelse samenvatting.

In linnen gebonden. Met ca. 300 afb., 488 pp.

ISBN 90 6194 418 x

€ 133,87

Abraham Ortelius and the first atlas

Essays commemorating the Quadricentennial of his Death 1598-1998.

Redactie: Marcel van den Broecke, Peter van der Krogt en Peter Meurer.

Rijk geïllustreerde bundel opstellen over Abraham Ortelius, zijn leven en werk. Met een inleiding door Leon Voet en 20 bijdragen door Günter Schilder, Rodney Shirley, Dennis Reinhartz en anderen.

In linnen gebonden. 430 pp.

ISBN 90 6194 388 4

€ 168,35

Ortelius Atlas Maps

An illustrated guide, M.P.R. van den Broecke.

Gids met afbeeldingen van alle atlaskaarten uit Ortelius' Theatrum Orbis Terrarum.

In linnen gebonden. Met ruim 240 afb., 308 pp.

ISBN 90 6194 308 6

€ 56,72

The Atlas Blaeu-Van der Hem of the Austrian National Library

Redactie: Günter Schilder, Bernard Aikema en Peter van der Krogt.

5 delen, in linnen gebonden. Per deel ca. 500 afbeeldingen in zwart-wit en 16 in kleur. U tekent in op de gehele serie.

ISBN (set) 90 6194 258 6

Complete geïllustreerde catalogus van een van de grootste en mooiste verzamelatlassen, samengesteld door Laurens van der Hem (1621-1678) en thans in de Österreichische Nationalbibliothek in Wenen.

Met kartografische aantekeningen en kunsthistorische beschrijvingen door Peter van der Krogt en Erlend de Groot.

I Spain, Portugal and France (vols 1-8). Met ca. 700 afb. 632 pp.

ISBN 90 6194 278 0

€ 456,96

II Italy, Malta, Switzerland and the Low Countries (vols 9-17).

Met ca. 600 afb. 732 pp. ISBN 90 6194 348 5

€ 456,96

III - V In voorbereiding.

Koeman's Atlantes Neerlandici

Completely revised illustrated edition.

Samengesteld door Peter van der Krogt. 10 delen, in linnen gebonden.

Per deel ca. 1000 afbeeldingen.

ISBN (set) 90 6194 248 9

Bibliografie van atlanten gepubliceerd in de Nederlanden tot en met de twintigste eeuw. Met afbeeldingen van alle gegraveerde titelpagina's en foliokaarten en registers op kaart- en atlas titels en op persoonsnamen in elk deel. U tekent in op de gehele serie.

I The Folio Atlases Published by Gerard Mercator, Jodocus Hondius, Henricus Hondius, Johannes Janssonius and Their Successors. 1997. With ca. 1000 ill. 755 pp.

ISBN 90 6194 268 3

€ 406,13

II The Folio Atlases Published by Willem Jansz. Blaeu and Joan Blaeu. 2001. With ca. 800 ill. 640 pp.

ISBN 90 6194 428 7

€ 406,13

In voorbereiding:

III Ortelius' Theatrum Orbis Terrarum, De Jode's Speculum Orbis Terrarum, The Epitome, Caert-Thresoor and Atlas Minor, The Atlases of the XVII Provinces

IV Town books

V Composite atlases

VI Atlases of the 18th century

VII Pilot guides up to ca. 1650

VIII Pilot guides and sea atlases

IX Van Keulen's sea-atlases and pilot guides

X Atlases of the 19th and 20th century

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever.

De fondscatalogus 2001-2002 wordt op aanvraag toegezonden. Nadere informatie: hes@forum-hes.nl Zie ook onze website <http://www.forum-hes.nl/hes.htm>.